

Bálint Csanád

A „KETTŐS HONFOGLALÁS” TÉTELEIRŐL*

Érdektelennek tűnhet egy olyan, félévszázaddal korábban született elméletet bírálni, amelyet a tudományos világ mindig figyelmen kívül hagyott.¹ A nem-szakértők szemében egy iskolateremtő tudós esetében méltatlan is lehet egy alapvetően kritikából álló munka. Mégis szükségét látom, mert a „kettős honfoglalás” elméletének hatása immár „alig kezelhető [lett] a magyar társadalom történeti tudatára”.² Az elmúlt évtizedekben megszorodtak az elmélettel kapcsolatos dilettáns megnyilatkozások, gyarapodott a teóriára tényként tekintők tábora, és a tézis bekerült az általános iskolai tankönyvbe is. Ezért látom szükségesnek bemutatni, hogy az elmélet egyetlen eleme sem állja meg a helyét, miként már a létrejötté idején sem állta meg. Perdöntő: László Gyula a második világháború után született szakirodalmat minimálisan követte.³ (Az azóta megjelent munkákra nem őt kritizálva hivatkozom, hanem csupán azt kívánom jelezni: az újabb kutatások sem erősítik meg az elméletét.) Nem lehet László Gyula „szabad képzetkapcsolásaira”,⁴ sziporkázó elméletének minden

* Köszönetet mondok Bakró-Nagy Mariannának, Bollók Ádámnak, Csáky Veronikának, Samu Leventének és Szathmáry Lászlónak a kéziratomhoz fűzött megjegyzéseikért.

¹ Az utóbbi érzékeltetése: *Bollók Ádám*: Avarok és magyarok. László Gyula és a „kettős honfoglalás” elmélete. *Rubicon* 2011. 11. sz. 28–29. Sommás megfogalmazás: „Sem a legújabb régészeti kutatások, sem az írott történeti források, sem a nyelvészet nem tudta alátámasztani László Gyula elméletét”, lásd *Róna-Tas András*: Kis magyar őstörténet. A magyarok korai története az államalapításig. Bp. 2007. 115.

² *Szenthe Gergely*: Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje). (A Magyarságtudató Intézet Kiadványai 3.) Bp. 2020. 34.

³ *Fodor István*: Az idő mérlegén. László Gyula életműve 1910–1998. *Rubicon* 2011. 11. sz. 22., 25.; *Szenthe G.*: Növényi ornamentika i. m. 35.

⁴ Jó példa: „Nikephoros patriarcha szerint Kuvrat ötödik fia »a ravennai Pentapolisba költözött«. *László Gyula*: A „kettős honfoglalás”. Bp. 1978. 175. (E városok Itália adriai partvidékén: Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia, Ancona.) Szerinte a Nyugat-Balkán a 7–8. században a Ravennai Exarchátus (584–751) alá tartozott – ez a források alapján nem állítható. Továbbmenve: „Ravenna tehát [...] Nyugat-Balkánt is jelentette” – a téves földrajzi terminuson túlmenően itt fordítva érvel: előbb a Nyugat-Balkán bizánci jellegét hangsúlyozta. „Közép-Itáliában [...] megjelennek azok a 'bizáncias'-nak nevezett övek, amelyek hazánkban is bőséggel találhatók [...] felvettem annak lehetőségét, hogy egy rész[ük] [...] VIII. századi is lehet [...] egy másik [...] megoldás [...], hogy a forrás a nyugat-balkáni ravennai területekre gondol [...] Nyugat-Balkánon egészen Dalmáciáig és Albániáig ugyancsak megvannak a 'griffes-indás' veretek [...] az egyetlen színarany 'griffes-indás' lelet, a vrap-i kincs, Albániából került elő.” Valójában az általa bizánciasnak nevezett övek éppenséggel ritkák a Nyugat-Balkánon, míg nagy számban fordulnak elő a Kelet-Balkánon. A vrap-i kincs övveretei nem egyetlen garnitúra darabjai, hanem egy bizánci kultúrájú ötvös féltermékei, lásd *Éva Garam*: The Vrap treasure. In: From Attila to Charlemagne. Arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art. Eds. Katherine Reynolds Brown – Dafydd Kidd – Charles T. Little. New York 2000. 170–179.; *Gergely Szenthe*: Contributions to the Connections of the Vrap-Velino Horizon and the Late Avar Material. In: Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Eds. Ludmila Doncheva-Petkova – Csilla Balogh – Attila Türk. Sofia–Piliscsaba 2014. 61–76.

megnyilatkozására kitérni,⁵ azt azonban le kell szögezni, hogy a tudományos módszerről és érvelésről egyéni elképzelése volt.⁶ Mindezt személye „az avar kor vonatkozásában gyakorlatilag kikerült a régészeti szakmai kommunikációból”.⁷ Az alábbiakban az elmélet fő tételeiről (1970) és szerzőjének az első, érdemleges kritikákra adott válaszáról (1978) lesz szó, mert a későbbiekben már csak a vitában felmerülő újabb fordulatokkal foglalkozott.⁸ A „kettős honfoglalás” fő tételei:

- a késő avar és honfoglalás kori lelőhelyek területi elterjedése kiegészíti egymást (azaz mintha a két nép egymás mellett élt volna);
- a késő avar kori lelőhelyek területi elterjedése egybeesik a Kniezsa István által rekonstruált 11–12. századi magyar szállásterülettel;
- bizánci források az onogurok 670–680 körüli beköltözéséről tudósítanak;
- a Káma-vidéken a késő avar koriakhoz hasonló indás díszítésű övveretek vannak;
- a 12. században készült Orosz őskronika Herakleiosz császár idejében (ur. 610–641) Kijev alatt elvonuló „fehér ugorokról” ír;
- a korai magyar nyelvemlékekben kétféle nyelvjárás van;
- a késő avar és a kora Árpád-kori koponyatípusok megegyeznek, a honfoglalás koriaktól eltérnek;
- egy 9. századi oklevél Alsó-Ausztriában egy „onogur” helynevet említ.

Az elmélet kifejlődését László Gyula 1978-ban így ismertette:¹⁰

- 1944: „a 'kései avarok' és a honfoglalók szállásterületei nagy tömbökben kiegészítik egymást”;
- 1955: „megállapítottam,¹¹ hogy 670–680 tájban nagy tömegű nép áramlott be a Kárpát-medencébe”;

⁵ Például: „a tíz magyar egyházmegye és az avar góccok eléggé egybeesnek”. *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 60.

⁶ Például: „Elmondom, hogy milyen feltevéshez, sőt meggyőződéshez jutottam el, azután néhány újabb adattal szolgálok feltevésem mellett.” *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 171.

⁷ *Szenthe G.*: Növényi ornamentika i. m. 34.

⁸ A kutatástörténetet lásd *Csiki István*: A „kettős honfoglalás” elmélete mai szemmel. (Egy nem tudományos dolgozat a 70 éves Bakay Kornél tiszteletére). In: Szent László nemese. Bakay Kornél 70 éves. Szerk. B. Perjés Judit – Varga Tibor. Bp. 2010. 73–82.; *Farkas Richárd Zoltán*: A „kettős honfoglalás” rövid historiográfiája. *Belvedere* 23. (2011) 15–33.

⁹ E terminus László Gyulától származik, lásd *Üő*: A „kettős honfoglalás”-ról. *Archaeologiai Értesítő* 97. (1970) 161–187. Mindenki ezt használja, valójában nyelvileg a „kétszeri” jelző lenne helyes: *Makay János*: *Indul a magyar Attila földjére*. 2. kiadás. Bp. 2009. 70.

¹⁰ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 13–14. Csekély eltéréssel korábban lásd *Üő*: Régészeti tanulmányok. Bp. 1977. 246–275.

¹¹ *Gyula László*: Études archéologiques sur la société des Avars. (*Archaeologia Hungarica* 34.) Bp. 1955. – Mint látni fogjuk, e „megállapítás” a magyar kutatásban nem előzmények nélküli, s a „nagy tömegről” nincsen írásos vagy régészeti információ.

- 1963: „nemzetközi régészeti ülésen kifejtettem, hogy a 'kései avar' kultúra határai egybeesnek az Árpád-kori magyar nyelvhatárral”, s a késő avar kor antropológiailag az Árpád-korival egyezik meg;
- 1970: „tanulmányom [...] negyedik fejezetében kifejtem [...] a [...] feltevésemet”.

Az alább következők nem követhetik László Gyula élőbeszédszerű stílusát. Rámutatnak arra a kutatói eljárásra, amelyik kellő tájékozódás vagy kritika nélkül, olykor megalapozatlanul használt föl és kapcsolt össze olyan adatokat, amelyek sokszor a kutatás akkori állapotát sem tükrözték, miközben másokat figyelmen kívül hagyott. Cikkem egyedül a „kettős honfoglalás” elméletével foglalkozik (így az avar továbbéléssel például nem), figyelmen kívül hagyja a későbbiekben arra épített további fejtegetéseket, és nem várható tőle az avar kor és honfoglalás kor problémáinak taglalása sem.

László Gyula először 1963-ban, a Budapesten rendezett IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szemináriumon mutatta be elméletét – távolléte miatt sokszorosított kézirat formájában –,¹² majd 1965-ben Nyíregyházán, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat vándorgyűlésén¹³ „mint a kettős honfoglalás bizonyosságát”¹⁴ adta elő. Nemzetközi fórumon kétszer publikálta.¹⁵ Magyarországon széles közönség előtt a Kossuth Klubban 1969. május 7-én rendezett vitán ismertette. (A zsúfolásig tömött teremben a nyitott ajtóknál is szorongtak.) László Gyula vitaindítója után Váczy Péter, Czeglédy Károly és Bóna István – emlékezetem szerint e sorrendben – olvasta föl a véleményét. A részletes bírálatok – különböző fokon – elutasítóak voltak, ezt a jelen lévő kutatók világosan látták. Az érdeklődő közönséget a retorikailag mindig kiváló László Gyula válasza elbizonytalanította és sokukban olyasmi szűrődött le, hogy „a kettős honfoglalás elmélete teljesen

¹² Ez később megjelent: *Gyula László*: Les problèmes soulevés par le groupe à la ceinture ornée de griffon et de rinceaux de l'époque avar finissante. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 17. (1965) 73–75.

¹³ 1965. június 25-én: „A IX. századi magyarság” címmel tartott előadást.

¹⁴ Egy cikkében így minősítette, lásd *László Gyula*: Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. Előadásvázlat. Valóság 13. (1970) 1. sz. 64.

¹⁵ *László Gy.*: Les problèmes i. m. ; *Üö*: Awaren. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde I–XXXV. Berlin 1973–2008. I. 528–534. – Az utóbbi a kora középkor kutatásának egyik legfontosabb lexikonja, ahol az egyedi, általánosan még nem elfogadott nézeteket mellőzni szokás. László Gyula az „Avarok” címszóban nem a kutatás aktuális helyzetét foglalta össze, hanem az akkor érvényes relativkronológiától 20 évet visszalépve, a címszó régészeti felét egyedi megfogalmazásban, a „kettős honfoglalás” szellemében írta meg. E címszóra a nemzetközi kutatás nem hivatkozik, bírálatát lásd *István Bóna*: Awaren. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Archaeologiai Értesítő 103. (1976) 322–325. Az avaroknak akkori lexikoncímszóban kiegyensúlyozott bemutatása: *Ágnes Cs. Sós*: Awaren. Archäologisches Fundmaterial, chronologische und ethnische Fragen. Lexikon des Mittelalters I–IX. München–Zürich 1980–1998. I. 1285–1287.

újszerű, a különféle szakemberek kritizálják”. (Így találja a Wikipédia is.¹⁶) Sokan közülük ma is így gondolják, az elméletet teljesen elfogadják, tovább kombinálják és csak az igényesebbek említik röviden az elutasító véleményeket. Az is megeshet, hogy többen bírálni fogják ezt az összeállítást is. Őket arra kérem, hogy ellenőrizzék az itt bemutatott érveim megalapozottságát – ez minden tudományos vita kiindulópontja.

Banner János (balról) és László Gyula (jobbról) az ELTE Régészeti Tanszék tanszéki estjén. Eötvös Collégium, 1963 január (fotó: B. Révész László. BTK Régészeti Intézet Adattára)

Mint ahogy ma a tudományos közegen kívül állók László Gyula munkásságára politikai térbe helyezve tekintenek,¹⁷ hangsúlyozandó: a Kossuth Klubban rendezett vitához felkért hozzászólók egyike sem volt – akárcsak minimális mértékben is – a Kádár-rendszerhez közelállónak mondható, sőt. Világosan szólva és a mai

¹⁶ <https://bit.ly/3tQJGVf>, letöltés 2020. nov. 25.

¹⁷ Gyakran fölelmegetik, hogy László Gyula nem lett az MTA tagja, ami valóban sajnálatos. Ez a korszak (tudomány)politikájának megnyilvánulása volt, és nem egyedül őt sújtotta, az illetékes akadémiai osztályról nemzetközileg ismertebb tudósok sem lettek azok. Szintén nem lett akadémikus a régész Banner János (†1971) sem, akit egy Kárpát-medencei rézkori kultúráról írott, az európai kutatásban elismerést kiváltó monográfiája (Die Pécelser Kultur. [Archaeologia Hungarica 35.] Bp. 1955) alapján terjesztettek föl és az utolsó stációban vettek le a Kossuth-díjra jelöltek listájáról. Ugyanígy az ókortörténész Szilágyi János György (†2016), a görög és etruszk művészet világszerte elismert kutatója, és a később Kossuth- és Széchenyi-díjjal kitüntetett művészettörténész Pigler Andor (†1992) is, az utóbbinak Barockthemen című monográfiáját (Bp. 1956. 2. kiadás 1974.) számos európai könyvtár polcán láttam. Bár az ügy az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya illetékességébe tartozott, a „kettős honfoglalással” kapcsolatos megnyilatkozása miatt meg kell itt említeni Czeglédy Károlyt, aki az orientalisztika nemzetközileg kiemelkedő tudású művelője volt (mégsem lett az MTA tagja).

politikai nyelvezetet használva: mindhárman nemzeti-konzervatív beállítottságúak voltak. (Czeglédy Károlyt és Bóna Istvánt bizalmasan ismertem, Váczy Péter akadémiai tagságát 1949-ben politikai okokból tanácskozó jogúra fokozták le [majd 1991-ben helyreállították].)¹⁸ Jelzésértékű, hogy az 1948 óta emigrációban élő Deér József a 670 körüli bevándorlás teóriáját, amelyet László Gyula az 1955-ös könyvében mutatott be, már „Katastrophen-theorie”-nek minősítette.¹⁹ Külön figyelmet érdemel, hogy az egymással mindenben vitázó, politikailag is szemben álló Györffy György és Kristó Gyula egyaránt elutasította az elméletet.

Az alapvető közlemény Mátrai Lászlónak, az MTA II. Osztálya titkárának²⁰ felkérésére született és jelent meg 1970-ben az *Archaeologiai Értesítő*ben,²¹ rövidített és népszerű formában ugyanazon év elején a *Valóság*ban.²² Az 1978-ban kiadott könyvecskét követő publikációiba László Gyula lényegesen új elemeket nem épített bele, hanem csak a vitapartnereknek válaszolt.

A régészeti kritikák elmaradására Takács Miklós világosan rámutatott: „A László-tanítványok többsége nem vállalkozott arra, hogy a kettős honfoglalás elméletét részletes bírálattal illesse.”²³ Így történt, hogy az első régészeti kritikát a Moszkvában tanult Fodor István és a szegedi iskolában nevelkedett Madaras László írta.²⁴ Az egykori tanítványok közül Bakay Kornél elsőként kifogástalanul mutatott rá az elmélet régészeti hibáira (később megváltoztatta a véleményét),²⁵ magam pedig egy kézikönyvben az elméletet bemutatva jeleztem annak problémáit.²⁶ A teória régészeti oldalának gyengesége már régen is látszott, de „a részleges vagy teljes hallgatás az esetek többségében az elutasítást leplezte”²⁷ – írta

¹⁸ Ugyanígy jártak el – velük együtt másokkal is – a szintén akadémiai levelező tag Fettes Nándorral (†1971) is, aki nemcsak a magyar régészetnek, de a 20. század első felében a népvándorláskornak is európai hírű kutatója volt. Váczy Péter (†1994) szerencsére megérte a rehabilitálását.

¹⁹ *Joseph Deér: Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches*. In: Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben I–V. Hrsg. Helmut Beumann. Schwann. Düsseldorf 1965–1968. I. 721–722.

²⁰ Az akadémiai osztályok elnökeit 1956–1970 között „titkárnak” nevezték.

²¹ *László Gy.: A „kettős honfoglalás”-ról i. m.*

²² *Uő: Kérdések i. m.* 48–64.

²³ *Takács Miklós: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról*. (Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat 1.) Kolozsvár 2006. 80.

²⁴ *Fodor István: Új könyv a honfoglaló magyarságról*. Szabolcs-Szatmári Szemle 8. (1973) 4. sz. 121.; *Madaras László: A kettős honfoglalás elméletének néhány településtörténeti problémája*. Acta Iuvenum 8. (1975) 45–46.

²⁵ *Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temető az Ipoly mentén*. Studia Comitatensia 6. (1978) 187. 278. jegyz.; *Uő: Östörténetünk régészeti forrásai I–III*. Bp. 2004. II. 213–220.

²⁶ *Csanád Bálint: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Wien–Köln 1989. 233–235.

²⁷ Az elmélet közzététele után megjelent könyvében László Gyula két tanítványa sem említette, lásd *Dienes István: Honfoglaló magyarok*. Bp. 1972.; illetve *Bálint Csanád: Délmagyarország a X. században*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. MTA Kézirattár. 1975. (Megjelent: Súd-Ungarn im X. Jahrhundert. [Studia Archaeologica 10.] Bp. 1991.)

Takács Miklós,²⁸ majd így folytatta: „A magyar népvándorlás-kutatásban Bóna István elutasító hallgatása esett a latba a legnagyobb súllyal.” Bóna István kritikaként mindössze annyit írt a dunaújvárosi avar telep feldolgozásában, hogy a 7. századi avar települések és a 11. századi magyar tanyák között közel 400. év hiátus tátong.²⁹ Fodor István számára „szinte meseszerűnek tűnnek” László Gyula érvei,³⁰ míg a mai régész nemzedék „nemzeti-romantikus elméletnek” tekinti.³¹ Sokatmondó az is, hogy nemcsak a részletekbe menő régészeti kritikák maradtak el, de az 1970-ben kifejtett elméletet azóta senki sem fejlesztette tovább, nem gazdagította újabb érvekkel.

Terminológiai magyarázat nem-régészeknek: a László Gyula által használt ‘griffes-indás’ megnevezés a késő avar kori övgarnitúrák nagyszíjvégeiről ered, e periódus leletanyagának összességét jelenti. Ő különválasztva tárgyalta a ‘griffeseket’ és az ‘indásokat’, kétféle népnek tartva őket (ornamentikai elem mint etnikumjelző?) – miközben a motívumok többször egyazon nagyszíjvég két oldalán együtt láthatók.³²

Kutatástörténeti előzmények³³

Azon gondolat, hogy a 7. században magyarok költöztek be a Kárpát-medencébe, már régen fölmerült, mondhatni „a magyar történelem makacs hagyománya”.³⁴ A korábban ezt vallók közül László Gyula mindig kiemelten hivatkozott Nagy Gézára, aki elsőként vetette föl 1895-ben: „E bolgárok között pedig lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna.”³⁵ Érvelés módja jellegzetes: „lehetek az onogurok³⁶ magyarok, s véleményem szerint azok is voltak”.³⁷ (Ez egy bizánci forrásadaton alapul, a hagyományosan a Kubán-vidékre lokalizált és a Kuvrat kagán halála után fölbomló Magna Bulgaria egyik csoportjával kapcsolatos, lásd alább.) E Kuvrat-fi beköltözésének időpontját a magyar kutatásban Csallány Dezső

²⁸ Takács M.: Három nézőpont i. m. 80.

²⁹ Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Bp. 1973. 81.

³⁰ Fodor István: A „kettős honfoglalás” elméletének forrásvidéke. Korunk 25. (2014) 8. sz. 80.

³¹ Szenthe G.: Növényi ornamentika i. m. 35.

³² László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 27.: „[...] elég gyakran egy temetőben találjuk e kétfajta nép sírjait. Ez bizony komoly bizonyíték!”

³³ Összefoglalóan lásd Fodor I.: A „kettős honfoglalás” i. m.

³⁴ Bartha A.: A magyar honfoglalás i. m. 74–76.

³⁵ Nagy Géza: Magyarország története a népvándorlás korában. In: A magyar nemzet története I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1894–1898. I. CCCLII. Ezt később megismételte: *Uő*: A honfoglalók. Ethnographia 18. (1907) 268.: „magyar elem már az avar időszak alatt beköltözött Magyarország területére.”

³⁶ Lásd Samuel Szádeczky-Kardoss: Onoguroi. In: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Supplementband XII. Stuttgart 1970. 905. Ezt László Gyula ismerhette.

³⁷ Nagy Géza: Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útja. Archaeologiai Értesítő 26. (1906) 405.

pontosította tanulmányában,³⁸ amit egy 'griffes-indás'³⁹ temető korának meghatározásánál Korek József már felhasználta.⁴⁰ Korek József megállapítását azonnal elfogadta László Gyula,⁴¹ de elméletének későbbi kifejtése során már sem ezt, sem Csallánynak a bevándorlást konkrét avar kori leletanyaggal kapcsolatba hozó későbbi cikkét⁴² nem idézte. Csallány Dezső felfogása azért érdemel figyelmet, mert az akkori régészeti kutatásban egyedül ő tartott ki azon véleménye mellett (teljesen hibás érveléssel), hogy csak egyetlen Kárpát-medencei avar honfoglalás volt, 568-ban. (Ennek részletezése nem tartozik ide.) Ugyancsak ő fogalmazta meg először, hogy a 'griffes-indás' leletanyag „itt született meg a Kárpát-medencében a VIII. század elején”⁴³ – ám ez csak évtizedekkel később vált elfogadottá.⁴⁴

Történész részről kronológiai szempontból elfogadhatatlan elképzelések születtek: Györffy György hosszan érvelt amellett, hogy a 8. századi késő avar leletanyag valójában a 10. századi magyar köznép hagyatékát jelenti⁴⁵ (ezt László Gyula is alaptalannak minősítette⁴⁶), Bartha Antal pedig ugyanezt a 9. századra keltezte.⁴⁷ Minden részletében követhetetlen volt Boba Imre „kettős honfoglalás elmélete”,⁴⁸ Meglepetést váltott ki a korszakkal és régészettel sosem foglalkozó Engel Pálnak érvek nélkül tett pozitív állásfoglalása („kénytelen feltételezni [mármint Engel], hogy az ott [az Alföldön – B. Cs.] maradt avarok magyar etnikumúak voltak”). A történész úgy vélte, hogy „a magyar törzsek 700 körül a Kárpátok keleti lejtőjéig jutottak”, aminek alapján „egy nagyobb magyar nép-töredék bevándorlását a Kárpát-medencébe nem tartja elképzelhetetlennek”.⁴⁹

³⁸ Csallány Dezső: Koraavar kori sírleletek. *Folia Archaeologica* 1–2. (1939) 150.: „Kubánmelléki onogur-bolgárok betelepítése 678 körül”.

³⁹ Ezt a leletcsoportot a mai kutatás „késő avar korinak”, „spätawarenzeitlich” nevezi.

⁴⁰ Korek József: A Szentcs-kajáni avar temető. *Dolgozatok* 19. (1943) 81.

⁴¹ László Gyula: Ujabb keresztény nyomok az avar korból. *Dolgozatok* 16. (1940) 152.

⁴² Csallány Dezső: Szegedi avar kori sírleletek és a hun-bolgár ivöktörök régészeti kapcsolatai. *Archaeologiai Értesítő* 59–61. (1946–1948) 355.

⁴³ Csallány Dezső: A Deszk-D. számú temető avar sírjai. *Archaeologiai Értesítő* III/4. (1943) 170.; *Uő*: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. In: A Jósza András Múzeum Évkönyve 1958. Nyíregyháza 1960. 83.; *Uő*: Népvándorlás-honfoglaláskori bizánci régészeti kapcsolataink. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 5.) Nyíregyháza 1965. 9.

⁴⁴ Vö. Szenthe G.: Növényi ornamentika i. m. 46–54.

⁴⁵ Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 119–126. Ezt László Gyula részben lehetségesnek tartotta. Lásd László Gy.: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 170.: „a 'griffes-indások' elhelyezkedése részben a honfoglalók telepítési politikájának következménye (ez esetben a temetők egy része X. századi kellene legyen, ami lehetséges)”. Ehhez azonban a késő avaroknak zárt tömbökben való 10. századi továbbélésének bizonyítása volna szükséges!

⁴⁶ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 98–103.

⁴⁷ Bartha Antal: A honfoglalás. Bp. 1979. 12.

⁴⁸ Imre Boba: A Twofold Conquest of Hungary or „Secundus Ingressus”. In: *Ungarn-Jahrbuch* 12. (1982–1983). Hrsg. Gabriel Adriányi – Horst Glassl – Ekkehard Völkl. München 1984. 23–41.

⁴⁹ Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1400-ig. Magyarok Európában I–III. Bp. 1990. I. 105. Ezen elképzelését egy, a hatalmas irodalmat mellőző, a régészeti kutatásban tájékozatlanságot

Később már csak nem tekintette kizárhatónak, „hogya a 7. században beköltöző onogurok finnugor, azaz magyar nyelvűek voltak”⁵⁰ – mindez azonban csupán bizonyíthatatlan feltételezés, amihez számos hasonló hipotézis is alkotható. A régészeti, történeti és nyelvészeti kérdésekben gyakran meglepő következtetésekre jutó Vékony Gábor tovább fűzte László Gyula koncepcióját, s a magyar nyelvben olyan nyugati délszláv eredetű szavakat feltételezett, amelyek átvétele a 9. század előtt történt volna meg⁵¹ – ez azonban a szlavisztika jelenlegi állásánál egyáltalán nem állítható.⁵² Makkay János a munkásságának utolsó szakaszában számos történeti, nyelvészeti és régészeti problémáról alkotott teljesen egyedi, azonban a kutatás által figyelembe nem vett véleményt;⁵³ ilyen volt például – László Gyulával egyetértve – a „kettős honfoglalásról” alkotott elképzelése is.⁵⁴

László Gyula a gondolat 1944-es megszületése után (lásd alább) az elmélet régészeti megalapozásánál Hampel Józsefnek a 10. századi leletanyag két kulturális, etnikai csoportra történt felosztásából indult ki.⁵⁵ A 19. század végi történeti-politikai felfogásban a honfoglaló magyarság csakis egy sztyeppe kultúrájú nép lehetett (= Hampel-A csoport), így az abba nem illőnek tűnő leletanyag a Hampel-B csoportba került – e felosztás a 20. század közepére végérvényesen idejétmúlttá vált. Sajnos László Gyula pusztán „nagy leleménnyel megfogalmazottnak” tartotta⁵⁶ és figyelmen kívül hagyta az 1945 utáni honfoglalás kori régészet 1962-ben megjelent, első korszakos művét.⁵⁷ Szőke Béla a 10. századi leletanyagot – helyesen – nem etnikailag vizsgálta, hanem három társadalmi csoportra osztotta,

---

tükröző esszében a Levédia-Etelköz lokalizálásának és a székely eredetnek kérdésébe ágyazva tárgyalta. Lásd *Uő*: A kettős honfoglalás. In: „Nyereg alatt puhítjuk...” avagy Vendéglátási és étkezési szokások a honfoglaló magyaroknál és a rokon kultúrájú lovasnépeknél. Szerk. Laszlovszky József. (Kereskedelmi, Vendéglátóipari Főiskola Tudományos Közlemények 2. Ómagyar Kultúra 10.) Bp. 1997. 54–63. Érvélmódja vitatható (például viszonylag jelentős számú lakosságnak kellett élni a magyarok bejövetelekor, mert ez sokkal valószínűbb [...] ez a lakosság pedig nem lehetett más[,] mint többségében a későavarság”). Ő a régészeti részről fölvetődött probléma régészeti kutatásában módszertanilag és a leletanyag ismerete szempontjából teljesen járatlan volt (például egy jellegzetes régészeti kultúra hiánya nem szükségszerűen jelenti az adott terület lakatlan voltát, az Alföld 9. századi leletanyagának feltárásában komoly eredmények születtek).

⁵⁰ *Uő*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. 11.

⁵¹ *Vékony Gábor*: Magyar őstörténet – Magyar honfoglalás. Bp. 2002. 213.

⁵² *Zoltán András*: Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. Helynévtörténeti Tanulmányok 11. (2015) 35–44.

⁵³ Lásd Makkay János *Tractata Minuscula* című sorozata 1–80. A sorozat kötetei 1996–2012 között jelentek meg.

⁵⁴ *Makkay J.*: *Indul i. m.* 70–77.

⁵⁵ *Hampel József*: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban I–II. Bp. 1894. és 1897. A kutatás az átszerkesztett, de koncepciójában változatlan későbbi kiadást használja, lásd *Joseph Hampel*: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.

⁵⁶ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 104.

⁵⁷ *Szőke Béla*: *A honfoglalás és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. (Régészeti Tanulmányok 1.) Bp. 1962.

s kiderült, hogy a Hampel-A csoport a vezető- és középrétegnek, a B-csoport a magyarországi köznépnek a hagyatéka. László Gyula nem vette figyelembe az avar kor és honfoglalás kor régészeti kutatásának az 1960-as évekre kialakult állását. A magyar nyelvű honfoglalókat keresve ilyen kiindulásból vizsgálta a (késő) avar kori és honfoglalás kori leletanyagot, a kora Árpád-kori etnikai viszonyokat, az elmélet döntő alapjának tűnő bizánci forrásadatot, a Káma-vidék régészétét, valamint néhány nyelvészeti és embertani szempontot.

I. „A késő avar és honfoglalás kori lelőhelyek területi elterjedése kiegészíti egymást”

László e tétele 1944-ből ered.⁵⁸ Ennek problematikus elemei:

1.) *az avar és honfoglalás kori lelőhelyek kutatottsága*: Az 1970-ben általa közölt elterjedési térképek akkor már elavult leletkatalógusokra támaszkodtak.⁵⁹ 25 év elmúltával általában sem tanácsos a korábbi kutatási állapotra hivatkozni,⁶⁰ esetünkben különösen azért nem, mert az avar koriak adatgyűjtése az elmélet megjelentetésénél 17 évvel,⁶¹ a honfoglalás és kora Árpád-koriaké 11 évvel korábban zárult le,⁶² miközben a 60-as évek a magyar régészet föllendülését hozták. Sok vidéki múzeumban alkalmaztak régész munkatársat, ahol korábban nem, fehér foltok tűntek el a kutatási palettáról, és megjelent az addig kiadatlan szlovákiai honfoglalás kori leletek katalógusa.⁶³ László Gyula szerint „az újabb lelőhelyek nem hoztak lényegében újat”,⁶⁴ amit elsőként Fodor István és Madaras László,⁶⁵ majd Bakay Kornél vitatott.⁶⁶ A késő avar kori és a 10–11. századi lelőhelyek új elterjedési térképein ellenőrizhető: nincsenek érdembeli területi kiegészülések a két korszak lelőhelyeinek tömbjei között.⁶⁷

⁵⁸ *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 95–96.

⁵⁹ *Bakay K.*: Honfoglalás és államalapításkori i. m. 187. 278. jegyz.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ *Dezső Csallány*: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte. Bp. 1956. László Gyula később, az Antoni Judit és Fülöp Gyula adatgyűjtése alapján készült, 1978-as állapotot bemutató térképre hivatkozott (*László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 59.), amit részleteiben nem hasonlított össze a régebbi adatgyűjtést tükröző elterjedési térképeivel.

⁶² *Fehér Géza – Éry Kinga – Kralovánszky Alán*: A Közép-Duna-Medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. (Régészeti Tanulmányok 2.) 1962. 9.

⁶³ *Anton Točík*: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. (Archaeologia Slovaca – Catalogi 3.) Bratislava 1968.

⁶⁴ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 174.

⁶⁵ Lásd 23. jegyz.

⁶⁶ *Bakay K.*: Honfoglalás és államalapításkori i. m. 187. 278. jegyz.

⁶⁷ Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. József Szentpéteri. (Varia Archaeologica Hungarica 13.) 2002. Karte 4.; The Ancient Hungarians. Ed. István Fodor. Bp. 1996. utolsó, számozatlan oldalak.

2.) az elterjedési térképek időbeli relevanciája:

a.) A László Gyula által „késő avar korinak” meghatározott lelőhelyek az ő kronológiai felfogásából következően valamennyi, a 670–680-tól a 9. század elejéig tartó időszak temetőjét jelentik. Ez azonban megtévesztő: a „késő avar koriak” csoportjából értelemszerűen csakis a legkésőbbi fázisba (mai terminológiával: késő avar kori I–V. fázis⁶⁸) sorolható lelőhelyek jöhetnek számításba és nem valamennyi, a 8. századba tartozóké. Csak az előbbieket kiválogatása után lehetne mérlegelni az avarok 9. századi továbbélésének kérdését – ennek kellett volna László Gyula kiindulópontjának lennie. Ehhez azonban valamennyi késő avar kori temető egyedi, elmélyült vizsgálata, majd a leletanyaguk tipokronológiai elemzése volna szükséges, ami nemcsak akkor, de még ma sem áll rendelkezésre. Fodor István és Bóna István megalapozottan nem látta igazolhatónak, hogy a ‘griffes-indások’ jelentős tömegekben megérték volna a magyar honfoglalást⁶⁹ (ez ma sem látszik másként, csak a mértékéről vannak eltérő vélemények a kutatásban). Erre László Gyula azt válaszolta, hogy „egyetértek mindkettejükkel”, s úgy folytatta, hogy „másmilyen lakosságot sem tudunk kimutatni, s mégis az hihetőbb, hogy a régi lakosság folytatja itt életét”,⁷⁰ ami nem elegendő érv.

b.) A László Gyula által használt adatgyűjtés a címében is üzeni, hogy az a 11–12. századi lelőhelyeket is magába foglalja,⁷¹ azaz nem csak a 10. századiakat. Ráadásul azt tisztázandó, hogy a 10. századiak valóban „elkerültek” a késő avar koriakat, kizárólag a honfoglalást követő első évtizedek lelőhelyeit volna szabad számításba venni, ami a relativkronológia jelen állásánál lehetetlen. Számolni kell továbbá a honfoglalást követő áttelepülésekkel,⁷² amelyeket régészetiileg nem lehet követni; nyilvánvaló például, hogy a Dunántúl teljes megszállása csak a pozsonyi csatát követően, mintegy 10 évvel a honfoglalás után következett be.⁷³ Ugyanígy nem lehet meghatározni a 9. században, még kevésbé a 10. századig továbbélő avar lelőhelyeket sem.

⁶⁸ *Szenthe G.*: Növényminták i. m. 45–54.

⁶⁹ *Fodor I.*: Új könyv i. m. 121.; *Uő*: Verecke híres útján... Bp. 1975. 239.; *Bóna István*: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 328.

⁷⁰ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 109.

⁷¹ Lásd 63. jegyz.

⁷² *Kiss Attila*: A magyar államalapítás telepítései tükröződése dunántúli köznépi temetőikben. *Archaeologiai Értesítő* 95. (1968) 243–256.; *Révész László*: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.) Miskolc 1996. 204–206.; *Mesterházy Károly*: Dunántúl a 10. században. *Századok* 136. (2002) 333–334.

⁷³ *Zsoldos Attila*: Nemzetségek és honfoglalók. In: *Honfoglaló ősaink*. Szerk. Veszprémy László. Bp. 1996. 190.

3.) *területi kiegészülés oka*: Lehet kronológiai gyökerű (lásd fent), ugyanúgy eredhet a vizsgált népek eltérő életmódjából is,⁷⁴ azaz: történetileg irreleváns.

4.) *módszertani fenntartás*: „Elhanyagoltam azokat az érintkező területeket, ahol nemcsak fedi egymást a két település, hanem néha egyazon temetőbe temetkeznek a 'kései-avarok' és Árpád magyarjai”.⁷⁵ Márpedig egyazon lelőhelyen rendszeresen fordulnak elő különböző korok leletei, ami nem szükségszerűen jelent települési folyamatosságot; az külön bizonyítást igényel.

A kétféle kor lelőhelyeinek elterjedését értelmetlen összevetni.

II. Kniezsa István térképe: a 11–12. századi Magyarország etnikai viszonyai

László Gyula a régészeti és történeti kutatás rövid áttekintése után abból indult ki, hogy az „avarságnak *úgyszólván* [kiemelés tőlem – B. Cs.] semmi nyelvi emléke nem maradt”.⁷⁶ Valójában az avarok nyelve az adatok rendkívül csekély száma és azok jellege (személy- és rangnevek) miatt a turkológiának megold(hat)atlan problémája.⁷⁷ A késő avar és a honfoglalás kori településterületek kiegészülésének véelme mellett László Gyula számára a másik kiindulópontot, majd érvelésében a másik fő érvet Kniezsa Istvánnak a 11–12. századi Magyarország etnikai viszonyait a honfoglalás kori törzsek nevét hordozó helynevek, egyéb Árpád-kori helynevek, személy- és folyónevek alapján megrajzolt térképe jelentette.⁷⁸ Ez nagyjából 12. századi adatokon alapul, amit feltételesen megengedhető a 11. századi települési viszonyok rekonstrukciójához fölhasználni, de a régebbi, okleveles adatok nélküli időre már nem.⁷⁹ A szóban forgó időszakra vetítette vissza László Gyula az akkori avar leletkataszterből⁸⁰ ismert 'griffes-indás' (= 8. századi) lelőhelyek

⁷⁴ Ezt maga is lehetségesnek tartotta és tisztázását talajtani vizsgálatok eredményeitől tette függővé: *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 51–52.

⁷⁵ Uo. 165.

⁷⁶ Uo. 164.

⁷⁷ *Ligeti Lajos*: A pannóniai avarok etnikuma és nyelve. *Magyar Nyelv* 82. (1986) 129–151.; *Györfly György*: Az avarok nyelve. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. Györfly György – Kovács László. Bp. 1997. 141–144.; *Walter Pohl*: The Avars: A Steppe Empire in Central Europe. Ithaca–New York 2018. 270–273. A kutatás reális helyzetét lásd *Alexander Savelyev – Choongwon Jeong*: Early Nomads of the Eastern Steppe and their Tentative Connections in the West. *Evolutionary Human Sciences* 2. (2020) 1–35. (Az utóbbi cikkre Vásáry István hívta föl a figyelmemet.)

⁷⁸ *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III*. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp. 1938. II. 365–472., térképmelléklet. – Új áttekintés a honfoglalás kori földrajzi nevekről: *Kiss Lajos*: A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *Magyar Tudomány* 103. (1996) 964–971.

⁷⁹ Róna-Tas András hozzászólása: *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapest 1975*. II. Curavit János Gulya. Bp. 1980. 224–226.

⁸⁰ *Csallány D.*: *Archäologische Denkmäler* i. m.

elterjedését. Tisztában volt azzal, hogy azon lelőhelyeknek „csak kis része érte meg a X. századot”,⁸¹ de a problémát elháríthatónak vélte azzal a helynévkutatás szempontjából elfogadhatatlan indoklással, hogy „a helynév adása szempontjából majdnem közömbös az, hogy a VIII. századból való-e az a temető, vagy a X.-ből.”⁸² Hasonlóképpen másutt arra az ellenvetésre, hogy a helynevek tekintetében a 10. század és az okleveles gyakorlat megindulása közti 200 év áthidalhatatlan,⁸³ azt válaszolta, hogy „ezek a helynevek még ma is – 800 év elteltével! – élnek”,⁸⁴ ami nem történeti érv. Benkő Loránd világosan fogalmazott a nép-, néprész- és törzsnevek történeti értékéről: „nem nyújt[anak] megfelelő lehetőséget viselőik származásának, nyelvének, etnikumának kiderítésére”.⁸⁵ Kniezsa István névtani következtetéseivel szemben Róna-Tas András súlyos ellenvetéseket hozott föl, és rámutatott arra, hogy a térkép csak nagy lépték mellett mutat homogén települési foltokat, a valóságban a helynévanyagban nagyfokú keveredések vannak.⁸⁶ Ezt a térképet behatóan elemezte Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegfű László, amire László Gyula kitérően reagált: „Igen-igen érdekes magatartás kezd kialakulni a szegedi egyetem történeti és altaji tanszékein.” „Ellenvetéseik nagyon meggondolkodtatók.”⁸⁷ A részletes kritikát⁸⁸ Kristó Gyula és szerzőtársai ezzel zárták le: „Kniezsa István [...] módszerei s így az ezek segítségével levont következtetési mai ismereteink szerint jórészt már nem állják meg a helyüket.”⁸⁹ Az 1938-ban Kniezsa István által nyelvészeti és történeti bizonyítékként felhasznált törzsnevekről „semmi egzaktan, filologikusan is megfogható dolgot nem tudunk”,⁹⁰ 11. századi keltezésük nem bizonyítható,⁹¹ etnikai kérdések megítélésében

⁸¹ *László Gy.*: Kérdések i. m. 59.

⁸² *László Gy.*: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 49.

⁸³ Róna-Tas András hozzászólása i. m. 226.; *Bóna I.*: A népvándorlás kor i. m. 329.; *Tömke Péter*: Hová tűntek az avarok. *História* 1981. 2. sz. 4.; *Kristó Gyula*: A „kettős honfoglalás” elméletéről. *História* 5. (1983) 1. sz. 27.

⁸⁴ *László Gyula*: Baráti vita Kristó Gyulával. *História* 5. (1983) 1. sz. 27.

⁸⁵ *Benkő Loránd*: A székely néprész név ómagyar történetéhez. *Magyar Nyelv* 98. (2002) 257.

⁸⁶ Róna-Tas András hozzászólása i. m. 226.

⁸⁷ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 112, 113.

⁸⁸ *Kristó Gyula*: Magyarország népei Szent István korában. Századok 134. (2000) 3–44.; *Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László*: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I–II. (*Acta Historica Szegediensis* 44.) Szeged 1973. 48. 1974.; *Kristó Gyula*: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. (*Acta Historica Szegediensis* 55.) Szeged 1976.

⁸⁹ *Hoffmann István – Tóth Valéria*: Szempontok a 11. századi nyelvi és etnikai rekonstrukció kérdéséhez. *Századok* 150. (2016) 257–318.

⁹⁰ *Benkő Loránd*: Beszélnek a múlt nevei. *Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Bp. 2003. 81.

⁹¹ *Kristó Gyula*: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1983.; *Hoffmann I. – Tóth V.*: Szempontok i. m. 278–280.

bizonytalanok,⁹² a személynévi adatok⁹³ és a víznevek⁹⁴ önmagukban nem alkalmasak a Kárpát-medence etnikai összetételének meghatározására, „a magyarságba nyelvi tekintetben is beolvadó szlávtság nyelvéről kevés ismeretünk van”.⁹⁵ A „legkorábbi (11. század eleji) források rendkívül korlátozottan használhatók csupán népességtörténeti következtetésekre”.⁹⁶

A nyelvtudomány, a toponímia és az onomasztika mai állásánál Kniezsa István térképe – amely László Gyulánál a 11–12. században magyarlakta területekként *feltételezetteknek* a 8. századi 'griffes-indás' lelőhelyekkel való összevetését *s abból* az utóbbiak magyar nyelvű lakosságának bizonyítását szolgálta – e célból nem használható. László Gyula Kniezsa István térképét arra használta fel, hogy az azon 11–12. században magyarlakta területekként ábrázolt vidékeket a 8. századi 'griffes-indás' lelőhelyekkel összevetesse *s ezzel* az utóbbiakat használó népesség magyar voltát bizonyítsa. A nyelvtudomány, a toponímia és az onomasztika mai állásánál azonban a szóban forgó térkép erre nem használható fel.

III. „Beköltözés 670–680 körül”

László Gyula 1955-ben megfogalmazott kiindulópontja az avar kor régészetének Hampel Józsefnek először 1897-ben közzétett felosztása (= a 8. és a 6–7. századi leletanyag) volt: „Hampel József és Alföldi András nagyon világosan ítélte, amikor két külön népről⁹⁷ beszélt, *s így* nem maradt számomra más következtetés, mint hogy levonjam e csoport késői megjelenéséből az eredményt: új nép betelepülésével kell számolnunk az avar kor második felében.”⁹⁸ További történeti támpontjai a magyarok idegen nyelvi megnevezése és egy 9. század eleji bizánci forrásadat voltak. A magyarok idegen nyelvi megnevezése (hungarus, venger stb.) vitathatatlanul az onogur népnévből ered,⁹⁹ ezért válhatott a Kuber-féle beván-

⁹² *Rácz Anita*: Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2. (2006) 13.

⁹³ *Benkő L.*: Beszélnek i. m. 19.; *Hoffmann I. – Tóth V.*: Szempontok i. m. 301.

⁹⁴ Uo. 288.

⁹⁵ Uo. 290. Bővebben: *Zoltán András*: A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsa. Bp. 2014. 205–210.

⁹⁶ *Póczos Rita*: A helynevek etnikai forrásértékéhez. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15. (2019) 18.

⁹⁷ A „régészeti anyag” és „nép” fogalmaknak azonosként történő kezelése mindmáig elterjedt a közép- és kelet-európai kutatásban.

⁹⁸ *László, Gy.*: *Értudes* i. m., 179–180.; *Uő*: *Les problémes* i. m.

⁹⁹ *Németh Gyula*: On ogur, hét magyar. *Dentümogyer. Kőrösi Csoma-Archívum* 1. 1921–1925. 148–150.; *János Melich*: Über den Ursprung des Namens Ungar. *Archiv für Slawische Philologie* 38. (1934) 244–250.; *Szádeczky-Kardoss, S.*: *Onoguroi* i. m.

dorlás László Gyula érvelésének másik fő elemévé, miközben maga is tudta, hogy nem minden „onogur” tekinthető magyarnak.¹⁰⁰

1.) az írott források szerint

A beköltözésről Hitvalló Theophanes (758/760–817/818) és Niképhoros patriárka (758–828) egymástól csekély eltéréssel tudósítanak. A Kuvrat kagán (ur. 630 körül – 650 körül) vezette Magna Bolgaria fölbomlásáról egy 8–9. század fordulóján készült, elveszett forrás alapján ezt írták a kagánfiak szétköltözéséről:¹⁰¹

„A negyedik és az ötödik átkelt az Istros vagy más néven Duna folyón; az előbbi az Avarországhoz tartozó Pannoniában az avarok kagánjának az alattvalója lett s ott maradt a maga hadával [...]” *Hitvalló Theophanes: Chronographia* AM 6171 (Ford. Szádeczky-Kardoss Samu).¹⁰²

„A negyedik fiú átkelt a Dunán, s ott tanyázik Pannoniában, amely most avar uralom alá tartozik; ennek a helybeli népnek az alattvalója.” *Niképhoros patriárka: Breviarium* 35 (Ford. Szádeczky-Kardoss Samu).¹⁰³

Előadásuk feltűnően toposzszerű, kronológiailag zavaros:¹⁰⁴ a Kuvrat egyik fiaként említett Alciocust (Alti-oq = Hat Nyíl) korábban, a bolgárok 631 körüli lázadása kapcsán szerepeltetik az Avar kaganátusban,¹⁰⁵ míg egy másik fiú, Kuber Kárpát-medencei beköltözését a történeti kutatás 668–669, 664–670, 674–678 közé teszi.¹⁰⁶

Mindent eldöntő:

a.) Hitvalló Theophanes a Kárpát-medencébe költöző Kuber esetében az egyértelműen „hadsereg” jelentésű *dynamis* szót használja. Ez Szádeczky-Kardoss Samunál „had”, Helmut Lauterbach-nál „Heeresmacht”, Cyrill Mango és Roger Scott angol nyelvű fordításában pedig „army”.¹⁰⁷ Ezzel szemben Theophanes

¹⁰⁰ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 173–174.: „S ha kérdeznék, miként képzelem el, hogy az onogurok magyarok lettek volna, akkor azt felelem, hogy ezt magam is nehezen tudom elképzelni.”

¹⁰¹ Tévedés, hogy e forrásokat ne tartották volna hitelesnek, vö. László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 34.

¹⁰² Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 12.) Bp. 1998. 219.

¹⁰³ Uo. 218.

¹⁰⁴ Monacsik Gy.: Az onogurok i. m. 27–28.

¹⁰⁵ A sikertelen lázadás után a vendekhez menekült, lásd Pohl, W.: The Avars i. m. 241., 319.

¹⁰⁶ Veselin Beševliev: Randbemerkungen über die „Miracula Sancti Demetrii”. Byzantina 2. (1970) 298.; Uő: Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte. Amsterdam 1981. 161.; Vladislav Popović: Joachim Werner: Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Prähistorische Zeitschrift 65. (1990) 118.; Pohl, W.: The Avars i. m. 217.

¹⁰⁷ Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem i. m. 219.; Hartmut Lauterbach: Untersuchungen zur Vorgeschichte der Protobulgaren, nach einen Bericht bei Theophanes. In: Die Araber in der Alten Welt I–V. Hrsg. Franz Altheim – Ruth Stiehl. Berlin 1964–1969. IV. 555.; The Chronicle of Theophanes Confessor. Transl. Cyril A. Mango – Roger Scott – Geoffrey Greatrex. Oxford 1997. 498.

minden más esetben *népről* (*laos*) írt, amibe a nők, a gyerekek és az öregek is be-
léértendők.¹⁰⁸

b.) Két másik, a 8. század elején – tehát az eseményhez időben közel – készült,
Theophanestől független forrás egyértelműen tanúsítja: a 670–680 körül az Avar
kaganátusba települt Kuber *továbbköltözött* a Balkánra:

„Kuber egész fent leírt hadnépével átkelt az említett Duna folyón, a mi ré-
szünkre érkezett és a Keramésios mezőt foglalta el.” *Miracula Sancti Demetrii* II.
288. (Ford. Szádeczky-Kardoss Samu).

Az elköltözött Kuberéknek a Balkánon történt megtelepedését a madarai fel-
irat¹⁰⁹ közvetve erősíti meg:

„A levágott orrú császárban¹¹⁰ nem bíztak nagybátyámék Thessalonikében.”
Inscriptio Protobulgarica Ic, 11. (Ford. Szádeczky-Kardoss Samu).¹¹¹

Tehát *Kuberrel nem egy nép költözött be Avaria-ba, hanem egy katonai csapat*,¹¹²
amelyik forrásadatok alapján, a kutatás teljesen egybehangzó véleménye szerint
egy évtizednyi itt-tartózkodás után *továbbköltözött*.¹¹³ Szent Demeter legendájá-
nak ezen adatát László Gyula is ismerte, de szerinte az, hogy „néhány évvel ké-
sőbb Thessalonikiben él, semmiképpen nem jelenti azt, hogy a népével együtt
költözött oda”.¹¹⁴ Szabados György hasonló véleményére, mely szerint Kuber nem

¹⁰⁸ A „dynamis“ és a „laos“ közti különbségtétele nyelvi szempontból Juhász Erika és Horváth László
ellenőrizte, köszönöm segítségüket!

¹⁰⁹ A mai Sumen, a 9. századi bolgár főváros Pliszka közelében álló, sziklafalba faragott lovas alak mel-
letti görög nyelvű feliratokon Tervel kán (ur. 700/701–718/721) a bizánci császárról és Kuberről szól.
Lásd *Veselin Beševliev: Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam 1981.
471–474.; *Daniel Ziemann: Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen
Mittelalter* (7.–9. Jh.). Köln–Weimar–Wien 2007. 189–198.

¹¹⁰ II. Justinianus Rhinotmetusról (a „Levágott orrú”) van szó (ur. 685–695., 705–711.), lásd *Georg
Ostrogorsky: A bizánci állam története*. Bp. 2001. 126–132.

¹¹¹ *Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem* i. m. 220.

¹¹² Hasonló akciók az ázsiai sztyeppén rendszeresek voltak, számtalanszor indult kis létszámú csapat
hódító útra, kevés járt közülük tartós sikerrel. Kuber emberei egy olyan katonai csoportot alkothattak,
amelyet a történeti kutatás ‘kiséret’, ‘druzsina’, ‘comitatus’ néven tart számon, B. Szabó János – Bol-
lók Ádám kifejezésével: „egy-egy ‘politikum’ nevét hordozó kis, fegyveres elitcsoport” lehetett. Lásd
B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart-türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások
16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok* 152. (2018) 515–516. A sztyeppén ez a törzsi hátte-
rükkel szakító vagy idegen eredetű emberekből állt. Lásd *Peter Benjamin Golden: Turks and Iranians:
Aspects of Türk and Khazaro-Iranian Interaction*. In: *Turkic-Iranian Contact Areas. Historical and
Linguistic Aspects*. Eds. Lars Johanson – Christiane Bulut. Wiesbaden 2006. 21., 15. jegyz.; *Michal
Biran: Introduction: Nomadic Culture*. In: *Nomads as Agents of Cultural Change. The Mongols and
Their Eurasian Predecessors*. Eds. Reuven Amitai – Michal Biran. Honolulu 2015. 4.

¹¹³ *Beševliev, V.: Randbemerkungen* i. m. 298.; *Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem* i. m. 218–219.;
Takács M.: Három nézőpont i. m. 83.; *Pohl, W.: The Avars* i. m. 326.

¹¹⁴ *László Gy.: A „kettős honfoglalás”* i. m. 170.

azok élén távozott, akikkel érkezett,¹¹⁵ még közvetett bizonyíték sincsen.¹¹⁶ Ami Kuber és kísérete eredetét illeti: nincs kétség aziránt, hogy a Fekete-tenger északi partvidékén elterült Magna Bolgariából származtak. (Ennek lokalizálása vitatott: Azovi-tenger környéke, Kubán-vidék¹¹⁷ vagy a Közép-Dnyeper vidéke.¹¹⁸) Az a lehetőség, hogy kaukázusi és/vagy Káma-vidéki csoportok csatlakoztak volna hozzájuk, a kutatásban sosem merült föl.

Mindemellett a sztyepei történelmet kutatva szem előtt kell tartanunk két dolgot: a sztyepe történelméről készült minden tudományos mű kisszámú, szűkszavú, kritikával kezelendő forrás alapján született, miközben a tudomány számára követhetetlen a „népek” (csoportok, törzsek, nemzetségek) örökös behódolása, beolvasztása, másokhoz csatlakozása, különösen a vándorlásaik esetén, ugyanakkor a forrásaink csak *politikai* alakulatokról tudósítanak!

2.) a leletanyag belső időrendje szempontjából

Az avar kor 1874-ben elkezdődött régészeti kutatásában a relatív kronológia természetesen kiemelt szerepet játszik.¹¹⁹ A leletanyag két fő csoportra osztását Alföldi András és Paul Reinecke végezte el.¹²⁰ László Gyula 1955-ben megjelent könyvében egyedül az övveretek tipológiájára és technológiájára alapozva a korai ’préselt-lemezések’ és a későbbi ’griffes-indások’ *népéről* beszélt, és az utóbbiakat hozta kapcsolatba a „kettős honfoglalás” kifejtésekor Kuberék bevándorlásával.¹²¹ Ezt a felosztást Csallány Dezső és Kovrig Ilona három csoportra finomította,¹²² ami a mai terminológia szerinti korai, közép és késő periódus. Kovrig Ilona a középső periódus kezdetét a 7. század közepére tette,¹²³ és hasonló relatív kronológiát használt Szabó János Győző is¹²⁴ – ez a „kettős honfoglalás” kidolgozása-kor már közismert volt. Ezt a leletcsoportot nevezte el Bóna István „közép avar

¹¹⁵ Szabados György: Avarok eltűnésben, avagy a hasonulás három fokozatáról. In: Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Szerk. Csécs Teréz – Takács Miklós. Győr 2016. 677.

¹¹⁶ Mérlegelésre érdemes Szádeczky-Kardoss Samu feltételezése. Abból, hogy Kuber alvezére, Maurus a görög és bolgár mellett szlávul is tudott, arra következtetett, hogy Kuberékkal *együtt* pannóniai szlávok is elköltöztek, vö. Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem i. m. 220.; Pohl, W.: The Avars i. m. 272.

¹¹⁷ Ziemann, D.: Vom Wandervolk i. m. 142–160., különösen: 142., 146., a korábbi irodalommal.

¹¹⁸ Róna-Tas András: Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs. (Magyar Östörténeti Könyvtár 15.) Bp. 2001. 67–87.

¹¹⁹ A kutatás modern áttekintését lásd Szenthe G.: Növényi ornamentika i. m. 22–39.

¹²⁰ András Alföldi: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I–II. (Ungarische Bibliothek 10., 12.) Berlin–Leipzig 1924–1926.; Paul Reinecke: Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. Germania 12. (1928) 87–98.

¹²¹ László, Gy.: Études i. m. 179–180.; Uő.: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 185–186.

¹²² Csallány D.: Kora-avarkori i. m. 155–180.; Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica 40. (1963) 198–223.

¹²³ Kovrig, I.: Alattyán i. m. 123–148., 198–223., 229–230.

¹²⁴ Szabó János Győző: Az egi múzeum avar kori leletanyaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyógóparton. In: Az Egi Múzeum Évkönyve 1968. Szerk. Bakó Ferenc. Eger 1969. 29–54.

korinak”, s kapcsolta – ezt nevezzük „vegyes érvelésnek” – a Kuber-féle bevándorláshoz.¹²⁵ (Később ugyanő a „kettős honfoglalás” elméletének további változatai miatt szükségesnek látta egyértelművé tenni: az általa a 670 körüli bevándorlók-kal kapcsolatba hozott közép avar csoport nem azonos a késő avar kori ‘griffes-indás’ csoporttal.¹²⁶)

Perdöntő: a kutatás a késő avar, a ‘griffes-indás’ övveretekkel jellemzett csoport kezdetét már a „kettős honfoglalás” elmélet kifejtése előtt is 670–680-nál későbbre, a 7. század végére vagy a 8. század elejére tette,¹²⁷ azaz évtizedekkel Kuber története utánra.¹²⁸ Csallány Dezső éppen László Gyula 1955-ös könyve kéziratának vitáján szögezte le a ‘griffes-indás’ övveretek koráról szólva, hogy az öntött bronz övvereteket a 670 körül keletről jövő bevándorlók nem hozhatták magukkal, mert azok abban az időben még nem léteztek.¹²⁹ Erre László Gyula azt válaszolta, hogy „Csallány felfogását a griffes-indás veretek belső fejlődés útján történő helyi kialakulásáról már csak azért sem lehet elfogadni, mert így teljesen magyarázat nélkül maradnának a Volga-Káma vidékének nagyszámú griffes-indás jellegű veretei”.¹³⁰ Ott azonban ‘griffes’ veretek egyáltalán nem fordulnak elő! Meglehet: ha László Gyula ezt figyelembe veszi, talán nem születik meg az elmélete.

3.) a történeti embertan szempontjából

A sok résztanulmány között kevés olyat találni, amelyik az avar kor periódusait hasonlította össze egymással, de a megfigyeléseik egyértelműek, azaz a korai

¹²⁵ *Bóna István*: Avar lovassír Iváncsáról. *Archaeologiai Értesítő* 97. (1970) 243–251.

¹²⁶ *István Bóna*: Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. Probleme, Angaben und Möglichkeiten. *Studia Turcica Hungarica* 5. (1981) 108. 136. jegyz.

¹²⁷ *Csallány D.*: Szegedi i. m.; *Frauke Stein*: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Germania* 43. (1965) 204.; *Zlata Čilinská*: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 23. (1975) 90.; *Völker Bierbrauer*: Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *Bonner Jahrbücher* 181. (1981) 704–705.; *Bóna I.*: A népvándorlás kor i. m. 327.; *Falko Daim*: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. (Studien zur Archäologie der Awaren 3.) Wien 1987. 155–159. Az irodalmáról jó áttekintést ad *Szenthe G.*: Növényi ornamentika i. m. 55.

¹²⁸ Ezért volt alapvetően téves Szádeczky-Kardoss Samu azon kísérlete is, hogy a ‘griffes-indás’ leletcsoportot Kuberékkal kapcsolatba hozva a vrapi kincset is e történeti értelmezésben helyezze el. E tekintetben még elébe is ment a „kettős honfoglalás” bemutatásának, lásd *Szádeczky-Kardoss Samu*: Kuvrat fiának, Kuvernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. *Antik Tanulmányok* 15. (1968) 87.; *Uő*: Zum historischen Hintergrund der ersten Inschrift des Reiterreliefs von Madara. *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Cambridge 1967. Oxford 1971. 477. A kincs irodalmát lásd 3. jegyz.

¹²⁹ Csallány Dezső hozzászólását lásd *Harmatta János*: Beszámoló László Gyula „Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez” c. munkája kéziratának megvitatásáról. *MTA Társadalmi-Történeti Tudományos Osztálya Közleményei* 7. (1955) 102.

¹³⁰ *Harmatta J.*: Beszámoló i. m. 105. Megjegyzendő, hogy László Gyula az Alföldi Andrásához írott doktori értekezésében még helyi kifejlődésűnek tartotta: *László Gyula*: Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz. Bp. 1935. 27.

és a késői periódus között nem találtak érdemi különbséget.¹³¹ A 7. századi népi bevándorlás felfogásától befolyásolt és a Bartucz Lajos óta előszeretettel mongolidokat kereső magyar antropológusok¹³² közül Szathmáry László volt az, aki meglepetten írt az „immigránsok viszonylag alacsony arányáról”.¹³³ Marcsik Antónia egy magánbeszélgetésünkben már az 1970-es évek elején szóban kifejtette: nincsen antropológiai nyoma bevándorlásnak!

IV. „Beköltözés a Káma-vidékről”?

Döntő jelentőségű: László Gyula az elmélete megfogalmazásakor egyedül a Káma-vidéki ‘indás’ övveretekről tudott, a Kaukázusból és a Krímből akkoriban ismerhető néhány darabbal nem számolt;¹³⁴ azóta Kelet-Európából többfelé ismertté vált a jellegzetes „laposinda”.¹³⁵ A „honnan jöttek, kik voltak?”¹³⁶ kérdést úgy válaszolta meg, hogy a ‘griffesek’ és az ‘indások’ keveredése [milyen előzményekből? – B. Cs.] a Káma-mentén zajlott le [mikor? – B. Cs.], s ők jöttek

¹³¹ *Éry Kinga*: Összehasonlító biometriai vizsgálatok VI–XII. századi Közép-Duna medencei népeségek között. *Anthropológiai Közlemények* 14. (1970) 25.; *Éry Kinga – Marcsik Antónia*: Kehida-TSz major 7–9. századi csontvázletelei. *Zalai Múzeum* 22. (2015) 47. 1. ábra, 48. 8. táblázat, 49.; *Fóthi Erzsébet*: Egy avar népesség kontinuitásának vizsgálata. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11. (1995) 170.; *Úó*: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In: *Magyar őstörténet* i. m. 153–154.

¹³² *Pál Lipták*: The „Avar Period” Mongoloids in Hungary. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae* 10. (1959) 251–279. – Valójában mindig túlbecsülték a mongolidok szerepét az avarság összetételében, mert hallgatólagosan őket tartották az „igazi” avaroknak. Tóth Tibor az általa vizsgált 23 lelőhelyről származóknál 7,7%-ot állapított meg Lipták Pál 16%-ától eltérően, miközben az arclaposág-index alapján néhány temető esetében történetileg is releváns egyezéseket figyelt meg modern kori hanti, burját és tunguz koponyákkal: *Tibor Aleksandrovič Tot – Bertia Vladimirovna Firštejn*: *Antropologičeskie dannye k voprosu o Velikom pereselenii narodov. Avary i sarmaty. Leningrad 1970. 29–30.* A közép- és kelet-európai kora középkori kutatás nem figyelt föl Georgij Francevič Debec már 1952-ben leírt intésére: nyelv és kultúra az embertani típusoktól függetlenül is elterjedhetett (ezt mutatja a hantik említett esete is!), miközben az embertani típusok sosem terjedtek el kultúra és nyelv nélkül. Vö. *Georgij Francevič Debec – Maksim Grigorevič Levin – Tatjana Alekseevna Trofimova*: *Antropologičeskij material kak istočnik izučenija voprosov etnogeneza. Sovetskaja Ėtnografija 1952. 1. sz. 22–35.*

¹³³ *Barabás Katalin – Guba Zsuzsanna – Szathmáry László – Lőrinczy Gábor*: Avar kori népesség – honfoglalás kori népesség. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem.* Szerk. Pálfi György – Farkas L. Gyula – Molnár Erika. Szeged 1996. 83.; *Szathmáry László – Marcsik Antónia – Lenkey Zsuzsanna – Kövári Ivett – Holló Gábor – Guba Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna*: Az Alföld népességének továbbélése az 1. századtól a 11. századig. In: *Árpád előtt, Árpád után. Antropológiai vizsgálatok az Alföld I–XIII. századi csontvázletein.* Szerk. Szathmáry László. Szeged 2008. 18.

¹³⁴ *Falko Daim*: „Byzantinische” Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. In: *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7.* Hrsg. Falko Daim. Innsbruck 2000. 107–109.

¹³⁵ *Szenthe G.*: Növényi ornamentika i. m. 381. 140. kép

¹³⁶ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 39.

a Kárpát-medencébe.¹³⁷ A szerzők nevének említése nélkül hivatkozott Marosi Arnold és Fettich Nándor 1935-ben megjelent munkájára,¹³⁸ mint ahol első ízben írták le az avar leletanyagának a Káma-vidéki nevolinói kultúrával való lehetséges kapcsolatát. Valójában ott csak a nevolinói temető egy sírjáról esett szó, amelyhez a szerzőpáros azt a megjegyzést fűzte, hogy „ez a sírleírás ráillenék a mi avar sírjainkra is”.¹³⁹ Tőlük ered az a gondolat, hogy „kétségtelen, hogy a Káma-vidéken nagyobb mérvű avar meglepedés emlékeivel van dolgunk” és hogy „a Káma-vidéki régiségek időrendi adatai összhangban vannak az avar birodalomnak 680 körüli válságáról mondottakkal”.¹⁴⁰ László Gyula úgy hivatkozott Fettich Nándorra, mint aki szerint az avar tömegek „vissza [fel]költöztek” (*remonté*) a Kámához.¹⁴¹ László Gyulánál viszont a kérdéses helyen „tömeges vándorlás” (*migration en masse*) áll,¹⁴² amiből értelemszerűen egy avar csoportnak a többitől való leszakadása következik. A régio régészeti kutatásában azonban a gondolata sem merült föl annak, hogy a 6. században valakik *felköltöztek* volna a sztyeppéről a Káma-vidékre, vagy onnan egy csoport *elvándorolt* volna messze délnyugat felé.¹⁴³ Ugyanez a sztyeppére vonatkozó történeti forrásokból sem igazolható, hiszen azokban egyértelműen fogalmaznak: az avar követség 557-ben a Kaukázuson keresztül érkezett Konstantinápolyba, 558–568 között a kelet-európai sztyeppén tartózkodtak,¹⁴⁴ a langobárd követekkel az Al-Dunánál tárgyaltak,¹⁴⁵ finnugor nyelvűek pedig nem is csatlakozhattak hozzájuk, mivel ők jóval északabbra éltek.¹⁴⁶ Egyedül László Gyulában merült föl, hogy az Ázsiából Kelet-, majd Közép-Európába nyomuló avarok esetleg a Káma-vidéken is járhattak.¹⁴⁷

A Káma-vidéki ‘indás’ övveretek László Gyula szerint azt engedik feltételezni, hogy a „670-es évek nagy katasztrófája” [mi volt az? – B. Cs.] nagy néptömegeket kényszerített elvándorlásra,¹⁴⁸ és azok közvetlenül (*directement*) a

¹³⁷ László, Gy.: Études i. m. 285.

¹³⁸ Marosi Arnold – Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírleletek. *Archaeologia Hungarica* 18. 1935.

¹³⁹ Uo. 86., 88.

¹⁴⁰ Uo. 88–89.

¹⁴¹ László, Gy.: Études i. m. 285.

¹⁴² Marosi A. – Fettich N.: Dunapentele i. m. 88–89.

¹⁴³ Irodalmát lásd *Dmitrij Vladimirovič Šmuratko*: Étnokultúrnaja situacija v Prikamje v epochu Velikogo pereselenija narodov. *Izvestija Rossijskogo Pedagogičeskogo Universiteta im. A. I. Gercena* 126. (2010) 100–107.

¹⁴⁴ Ezért sem lehet alapja László Gyula azon feltevésének, „hogy az 568-as avar honfoglalók, vagy esetleg a VI. századi újabb néphullámok is hoztak magukkal magyar nemzetségeket, törzstörödékeket”. Vö. László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 167.

¹⁴⁵ Pohl, W.: *The Avars* i. m. 60–61.

¹⁴⁶ Fodor I.: Verecke i. m. 239.

¹⁴⁷ László, Gy.: Études i. m. 179–182.

¹⁴⁸ Uo. 284.

Kárpát-medencébe költöztek.¹⁴⁹ Úgy vélte, hogy a nevolinói műveltség, amelynek László Gyula szerint fő jelképe az inda, éppen akkor szűnik meg a Volga mentén, amikor itt nálunk megjelennek a 'griffes-indások'.¹⁵⁰ Tudnivaló, hogy a nevolinói kultúra a 4. század végén vagy az 5. század elején jelent meg, elsősorban helyi alapokból fejlődött ki és a 9. század első felében ért véget¹⁵¹ – nem akkor, amikor a Kárpát-medencében elterjedtek a 'griffes-indás' övveretek. László Gyula másik feltételezése szerint „a 'griffes-indás' műveltségnek a nevolinóiak közelében [kiemelés tőlem – B. Cs.] kellett kialakulnia”¹⁵² – ennek sincsenek jelei.

Elméleti ellenvetésektől¹⁵³ függetlenül sem támasztható alá László azon nézete, hogy a nevolinói kultúrának fő jelképe az inda lett volna. Feltételezése szerint „a 'griffesek' a Volga mentén egyesültek az 'indás' nemzetségekkel, s már keverten foglalták el a Kárpát-medencét”.¹⁵⁴ Nem pontosította, hogy ez az „egyesülés” a Közép-Volga hosszú folyásának melyik szakaszán következett be: a Káma-vidékhez vagy a Kubán-vidékhez közel?

A „kettős honfoglalás” elméletének ez a része egyedül az indás díszítésű öntött bronz övvereteknek a tágabb értelemben vett Káma-vidéki előfordulásán alapul. A számuk azonban nem magas, teljes garnitúrában még ritkábbak, ott a másfajta veretekkel díszített, kötényszerűen elrendezett kisszíjvégekkel kialakított övek az általánosak. Bartha Antal és Erdélyi István 1961-ben rámutatott: „egyetlen olyan veret sincsen, amelyeket a griffes avar kori veretekhez párhuzamként lehetne felhozni. Az indás díszítésű övveretek is igen távoli hasonlóságot mutatnak, technikai szempontból meg talán még erősebben eltérnek az előbbiektől.”¹⁵⁵ Ezen övdíszek három régészeti kultúra területén, három különböző régióban láttak napvilágot: a Felső-Káma-menti lomovatovói kultúrában, a Sylva medencéjében elterjedt nevolinói kultúrában és a Čepca menti polomi kultúrában.¹⁵⁶ Az indás

¹⁴⁹ Uő. 179.

¹⁵⁰ László Gy.: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 163.

¹⁵¹ Rimma Dmitrievna Goldina: Nevolinskij mogil'nik VII–IX vv. v Prikamje. VII–IX.vv. n.é. v Permskom Preduralje. Iževsk 2012.; Šmuratko, D. V.: Étnokul'turnaja situacija i. m.

¹⁵² László Gy.: A „kettős honfoglalás”-ról i. m. 168.; Uő: A „kettős honfoglalás” i. m. 53.

¹⁵³ Nem tartozik ide annak megtagyálása, hogy egy ornamentikai elem eredete teljesen független az adott leletcsoport – ami maga sem feltétlenül jelent egy népet! – történeti eredetétől.

¹⁵⁴ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 53.

¹⁵⁵ Bartha A. – Erdélyi I.: Népvándorláskori i. m. 75.

¹⁵⁶ Magyar nyelven lásd Fodor István: Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. (Régészeti Füzetek 2. sorozat 15.) Bp. 1973. 66–69.; Bálint Csanád: A magyar őstörténet régészetének keleti kapcsolatai és előzményei. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I. 1. Szerk. Hajdú Péter – Kristó Gyula – Róna-Tas András. Bp. 1976. 87–91. E kultúrákról modern összefoglalások: Rostislav Leonidovič Rozenfel'dt: Prikamskije finny. In: Finno-ugry i balty v epochu srednevekovja. Red. Vladimir Vladimirovič Sedov. Moskva 1987. 116–162.; Rimma Dmitrievna Goldina: Drevnjaja i srednevekovaja istorija udmurtskogo naroda. Iževsk 2004. 386–387. ris. 192.; Rimma Dmitrievna Goldina – Nadja Aleksandrovna Leščinskaja – Elizaveta Michajlovna Černych – V. A. Bernc: Nasledije narodov Prikamja. Iževsk 2012. 34–44.

övvereteken kívül a Káma-vidéki leletanyag egyáltalán nem hasonlít a 7–8. századi avar korira. A Káma–Ural vidék kora középkora kiemelkedően intenzíven kutatott, a Magyarországon is elérhető *Voprosy Archeologii Urala* sorozat 1961 óta folyamatosan foglalkozik a régió kora középkori régészeti kultúráival, azok számos részletkérdésével, így a nevolinói kultúrával és az annak „közelében” fennállókkal is. Már az elmélet megfogalmazása idejében is lehetett tudni Magyarországon, hogy e kultúrák részben helyi, részben Urálon túli gyökereket mutatnak,¹⁵⁷ nem mutatkozik „nagy katasztrófa” nyoma, nem szűntek meg 680 körül, elvándorlásnak nincsen jele,¹⁵⁸ (ős)magyarul beszélők szállásterületének semmiképpen sem tekinthetők.¹⁵⁹ László Gyula a kritikákra úgy válaszolt, hogy Fodor István és Bóna István szerint „nincsen bizonyságunk arra, hogy a ’kései-avarok’ a Káma vidékéről vagy más finnugor területről jöttek volna hazánkba, s ezért erős kétségeink lehetnek a magyarnyelvűségük iránt”.¹⁶⁰ Valóban, Fodor István szerint a „670-es avarok” kialakulása nem ott zajlott le, ahol finnugor népek éltek,¹⁶¹ s ez László Gyula szerint „talán a legsúlyosabb érv”, „a kétség jogos”, „bizonytalan minden feltevés”.¹⁶² Válaszul Mesterházy Károlyra hivatkozott, aki László Gyula olvasata szerint¹⁶³ az akkoriban a magyar őstörténet kutatásában szenzációt jelentő Tankejevskai és Bolšije Tigany-i temetők¹⁶⁴ alapján úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarok „türk előkelői és középrétege jött [volna] a Káma mentéről”. Mesterházy Károly azonban a volgai, illetve onogur bolgároknak a magyarságba beolvadt csoportjaira gondolt,¹⁶⁵ és nem az onnan a 7. században „elköltöző” ’griffes-indásokra’. E temetők távol esnek a nevolinói kultúra elterjedési területől, a tárgyalt 7. századnál két évszázaddal későbbiek és egy teljesen más régészeti kultúrákat jelentenek.

A 20. század közepén a magyar és a kelet-európai régészetben általános volt a „tárgy = etnikum” felfogás,¹⁶⁶ esetünkben ennek volt megnyilvánulása a Káma-vidéki és a késő avar kori övveretek történeti összekapcsolása. Ugyanilyen volt

¹⁵⁷ Bartha Antal – Erdélyi István: Népvándorláskori régészetünk módszertani és elméleti kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 88. (1961) 75.

¹⁵⁸ Fodor I.: Vázlatok i. m. 66–69.; Bóna I.: A népvándorlás kor i. m. 329.

¹⁵⁹ Összefoglalóan: Goldina, R. D.: Nevolinskij i. m.

¹⁶⁰ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 109–110.

¹⁶¹ Fodor I.: Verecke i. m. 239.

¹⁶² László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 109–110.

¹⁶³ Uo. 110.

¹⁶⁴ Lásd Oleksij Komar: A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11.) Bp. 2018. 91–106.

¹⁶⁵ Mesterházy Károly: Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 45. és 64. 38. jegyz.

¹⁶⁶ Alapvető, nemcsak kutatás-, de tanulságos eszmetörténeti áttekintés is ad: Sebastian Brather: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie, Grundlagen und Alternativen.* (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsbände 42.) Berlin–New York 2004.

az is, hogy „a korai avar övek közt található ’álcsatos’ veretűek megtalálhatók a Volga–Káma vidéken is”.¹⁶⁷ László Gyulát erre Simonyi Dezső bizonyít(hat)atlan feltételezése indította, aki szerint „az V. századi bolgárok is szakíthattak magukkal magyar néprészeket”.¹⁶⁸ Ma már tudjuk, hogy a Káma-vidéki álcsatos övveretek bő félévszázaddal későbbiek¹⁶⁹ annál, mint hogy az ott járó (?) avarok egyáltalán „magukkal szakíthattak volna ottani magyar néprészeket”. A kora avar kori álcsatok valójában a 7. század első feléből valók, részben azonos korúak a Káma-vidékiekkel, etnikailag nem értékelhetők, hasonló övveretek pedig Kelet-Európában többfelé és Nyugat-Szibériában is gyakoriak.¹⁷⁰

Ami a ’griffesek’ eredetét illeti: László Gyula mindössze annyit írt, hogy az általa feltételezett bevándorlókkal kapcsolatba hozott ozorai, igari és dunapentelei leletek egy olyan nép vezéreinek tárgyi maradványai voltak, amelyik a Kaukázusból jött.¹⁷¹ Később a ’griffeseket’ az avarok belső-ázsiai rétegéből származónak tartotta,¹⁷² s hogy „a ’griffes’ veretek rokonsága egész Koreáig vezet.”¹⁷³ (N.B.: A griff-ábrázolás olyan ősi és elterjedt, hogy etnikai következtetésre semmiképpen sem alkalmas.) Az említett leletek köztudottan a közép avar kor régészetének vezérleletei (a szó mindkét értelmében¹⁷⁴), mindenképpen korábbiak a késő-avar kori, ’griffes-indás’ leletcsoportnál,¹⁷⁵ kaukázusi eredetük lehetősége sosem merült föl. Ezen túl a 7. századi „Kaukázusból” (értelemszerűen: az Észak-Kaukázusból) sosem feltételeztek Kárpát-medencei bevándorlókat, az onogurok miatt csak az Azovi-tenger vagy a Kubán-vidék jöhetett szóba. Végezetül (bár triviális, de meg kell említeni): az ozorai, igari és dunapentelei övveretek egyikén sincsen griff-ábrázolás!

Semmi alapja tehát annak a feltételezésnek, hogy a 670–680 körül a Kárpát-medencébe érkező onogur Kuber hadserege a Káma-vidékről finnugor nyelven beszélőket ragadott volna magával, mint ahogy annak sem, hogy „Kuber fejedelemfi népe [...]

¹⁶⁷ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 109–110.

¹⁶⁸ Simonyi Dezső: Tárkány helységeink és az avarság. Magyar Nyelv 64. (1968) 438–445.: „az avar uralom alatt élő több nyelvű köznép népi elemei közül a finn-ugor törzs (a források bolgárjai) a többi szintén keleti (tehát nem szláv) népi elemet nyelvileg majdnem teljesen asszimilálta. Ily értelemben beszélhetünk a kései avarság magyar nyelvű népközösségéről is.” Uő: Pannoniai bolgárok és kuturgurbolgárok. Archaeologiai Értesítő 91. (1961) 194–200.

¹⁶⁹ Levente Samu – Falko Daim: Die Pseudoschnallen in der Awarenzeit und ihre Transformation. Antaeus 35–36. (2018) 205–241.

¹⁷⁰ Igor Olegovič Gavrituchin – Andrej Mihajlovič Oblomskij: Gaponovskij klad i ego kulturno-istoričeskij kontekst. Moskva 1996. 227. ris. 48.

¹⁷¹ László, Gy.: Études i. m. 284.

¹⁷² László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 25.

¹⁷³ Uo. 163.

¹⁷⁴ Értsd: egyrészt ténylegesen valamilyen vezérek lehettek, ugyanakkor a sírmellékleteik a kutatás számára vezérlő, iránymutató jellegűek is.

¹⁷⁵ Bóna I.: A bevándorlás kor i. m. 328.; Szenthe, G.: Contributions i. m. 99–100., 120–121.

tömegében magyar¹⁷⁶ lett volna. Ugyanígy a legkevésbé sem igazolható, hogy „az 568-as avar honfoglalók vagy esetleg a VI. századi újabb néphullámok is hoztak magukkal magyar néptörödékeket”.¹⁷⁷

V. A „fekete és fehér magyarok”

A magyar őstörténet és a honfoglalás kori magyarok kutatását érthetően sokat foglalkoztatta az 1110-es években készült Orosz őskronika (Nestor-kronika, Povesztj Vremennyh Let [PVL])¹⁷⁸ *ugri bjeliiről és ugri csjorniiról* [tbsz.] szövegének közlése. Különös figyelmet két okból kapott a kettős honfoglalás elméletében. Egyrészt, mert e krónika „ugri”-jait többen „magyarokként” fordították, illetve értelmezték, másrészt mert a Herakleiosz-kori „avaroknak” ugyanott történő említése nem áll messze a Kuber-féle bevándorlás időpontjától.

A Laurentius-kézirat 1950-es kiadásában a „*belye ugrj*”-t ’kazároknak’, a „*čěrnye ugrj*”-t ’magyaroknak’ fordították.¹⁷⁹ E népnevek Hodinka Antal fordításában: „fehér” és „fekete ugorok”.¹⁸⁰ Ugyanígy járt el Ferincz István is (a „fekete ugorok” esetében zárójelben, egyenlőségjellel: „magyarok”),¹⁸¹ míg Kniezsa István¹⁸² és Király Péter¹⁸³ „fehér” és „fekete magyarokat” írt:

„Ezután jöttek a fehér ugorok (ugri bëlii), és örökölték a szlávok földjét [...] újból vonultak a fekete ugorok (ugri černii [= magyarok]) Kijev mellett, később, Oleg idejében.” (Ford. Ferincz István)

A krónikás bizánci forrásokra támaszkodott,¹⁸⁴ ezen része a Georgius Monachus Continuatus 10–11. századi szláv fordításából¹⁸⁵ vagy Niképhorosz

¹⁷⁶ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 171., 177., kevéssel alább ugyanis azt írta, hogy a katonaréteg lett volna onogur, a köznép lett volna a magyar nyelvű tömeg, amiért – s ez érthetetlen – „a ’griffes-indások’ származásterülete nem sokat mondana nekünk, mert ez a réteg oldódott fel a köznépben”.

¹⁷⁷ László Gy.: Kérdések i. m. 61.

¹⁷⁸ Povest’ Vremennyh Let po Lavrent’evskoj letopisi 1377 g. Podgotovka teksta Dmitrija Sergeeviča Lihacëva, perevod Dmitrija Sergeeviča Lihacëva i Borisa Aleksandrova Romanova I–II. Moskva–Leningrad 1950.; *Font Márta*: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. Ferincz István. Bp. 2015.

¹⁷⁹ Uo. I. 14.; II. 224.

¹⁸⁰ *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 33–35.

¹⁸¹ *Font M.*: Régmúlt i. m. 24–24.

¹⁸² A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. S. a. r. Györfly György. 2. kiadás. Bp. 1975. 126.

¹⁸³ *Király Péter*: A magyarok népeve a történeti forrásokban és a szomszédos népek névhasználatában. *Életünk* 35. (1997) 117.

¹⁸⁴ *Olajos Terézia*: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 16.) Szeged 2001. 33–34.

¹⁸⁵ *Senga Toru*: Some Problems of Magyar-East Slavic Relations in the Ninth Century. *Uralica* 2. (1974) 52–53.

pátriárka Breviariumából ered. Ezért volt tájékozott a két *ugrii* különbségét illetően, és ezért tudhatott az utóbbiból az avarok és Herakleiosz esetéről is.¹⁸⁶ (Csak közvetve tartozik ide, hogy a krónikás ugyancsak bizánci forrásokból meríthette – tehát nem szláv eredetű¹⁸⁷ – azt a sokat idézett, olykor cikkek mottójaként szereplő mondatát is, amelyik az avarok kipusztulásáról szól. Az avarok történetére tehát nem vonatkoztatható!)

László Gyulát Joseph Marquart és Moravcsik Gyula munkái,¹⁸⁸ a „*belye ugry*”-t ’kazároknak’ fordító moszkvai forráskiadás és Harmatta János személyes figyelmeztetése¹⁸⁹ már a teória kidolgozása előtt óvatosságra inthettek volna, hogy e forráshelyet alaptalan kapcsolatba hozni a „kettős honfoglalással”. Az *ugrit* „csak feltételesen értelmezhetjük magyarokra, különösen igaz ez a fehér ugorok (*ugri bjelii*) esetében.”¹⁹⁰ A magyarokkal való azonosítás a legkevésbé sem magától értődő: az „*ugur*” [sing.] az *On ugrur* törzsszövetség egyik törzsének lehetett a neve,¹⁹¹ a keleti szláv „*ugri*” egyes számban „*ugur*”, nem „*ugor*”, ezért a magyar őstörténet szempontjából nincs is jelentősége, kiket nevezett a krónikás „fehér ugoroknak”.¹⁹² Balogh László a PVL szóban forgó helyénél két szerkesztőt feltételez: az első még a türkökhöz, kazárokhoz kapcsolta az *ugri bjelii*-t, míg a későbbi „már nem volt tisztában azzal, hogy a fehér ugorokra vonatkozó mondat honnan veszi eredetét”.¹⁹³ Kazárokat (Joseph Marquart, Herbert Ludat, Aleksandr Vasil’evič Nazarenko),¹⁹⁴ dunai bolgárokat (Moravcsik Gyula),¹⁹⁵ onogurokat (Vékony Gábor)¹⁹⁶ vettek számításba velük kapcsolatban. Balogh László azonban kimutatta, hogy a

¹⁸⁶ Balogh László: Megjegyzések a PVL fehér és fekete magyarjaihoz. *Acta Historica Szegediensis* 121. (2005) 31–37., 45.

¹⁸⁷ Tóth Sándor László: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *Acta Historica Szegediensis* 75. (1982) 3–9.

¹⁸⁸ Joseph Marquart: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig 1903. 39.; Moravcsik Gyula: Az onogurok történetéhez. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 27.) Bp. 1930. 34–35.

¹⁸⁹ Lásd László Gyula: *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Bp. 1962. 21. 64. jegyz.

¹⁹⁰ Lásd Tóth Sándor László: Querfurti Brúnó és a fekete magyarok. *Belvedere* 24. (2012) 43., elemlyült elemzés Balogh László: Megjegyzések i. m. 31–45.; *Uő*: A magyarság a kelet-európai népek sorában. In: *Font Márta*: Régmúlt idők i. m. 279–302.

¹⁹¹ András Róna-Tas: Ugor, ogur or ugur? Remarks on the name “Finno-Ugrian”. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerk. Mészáros Edit. Szeged 1996. 269.

¹⁹² Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. 220.

¹⁹³ Balogh László: A magyarság i. m. 283–286.

¹⁹⁴ Marquart, J.: *Osteuropäische* i. m. 39.; Herbert Ludat: *Farbenbezeichnungen in Völkernamen*. *Saeculum* 4. (1953) 143. 18. jegyz. Aleksandr Vasil’evič Nazarenko megjegyzi, hogy az úgynevezett Nagy Chronográfia (Chronograf po velikomu izloeniju) a 626. évnél „magyarokként” (ugri) szerepeltet kazárokat: Aleksandr Vasil’evič Nazarenko: *Ungarn und Rus’ um das Jahr 1000*. *Begegnungen*. *Schriftenreihe des Europa Institutes* 15. (2002) 195.

¹⁹⁵ Moravcsik Gy.: Az onogurok i. m. 34–35.; Róna-Tas András: *Kis magyar őstörténet*. Bp. 2007. 78.

¹⁹⁶ Vékony G.: *Magyar őstörténet* i. m. 94.

türkökről van szó: „Georgios Monachos szláv fordítója egyszerűen csak lefordította a görög forrás türk népvénének 10–11. század eleji jelentését: *ugor* ’magyar.’”¹⁹⁷ A „fekete ugor” pedig a kései szerkesztésből származik, akkor születetett az Orosz őskronika „egy átdolgozójának figyelmetlenségéből adódó hírkettőződése”.¹⁹⁸ Hogy a krónikaíró a bizánci forrásokból és a saját szláv közege emlékezetéből származó információinak kétféle *ugurjai* között hangtanilag nem tudott különbséget tenni,¹⁹⁹ az a hibájának nem róható föl. Ami a „fekete ugorok” kilétét illeti, azzal kapcsolatban sosem merült föl kétség; érdekes lehetőség, hogy az Őskronika „fekete magyarokra” vonatkozó adata átvétel volna Querfurti Brúnótól.²⁰⁰

Tudományos optikai csalódás: minden tanulmány szerzőjének kézenfekvőnek tűnt három, földrajzilag és kulturálisan nagyon különböző forrás adatát összekapcsolni, s azokkal tárgyalni a sztyeppei népeknél gyakori fekete-fehér szín-szimbolikával foglalkozó szakirodalmat:²⁰¹

- az Orosz őskronika fehér és fekete ugrii-jait,
- egy Közép-Franciaországban a 10. század végén született forrás Fehér és Fekete Magyarországról („Alba Ungria” és „Ungria Nigra”) szóló adatát,²⁰²
- egy Magdeburgban és Rómában tevékenykedő szerzetesnek 1006-ban II. Henrik császárhoz írt levelében említett „Nigri Ungri” népet.²⁰³

*Az Orosz őskronika „fehér ugrii”-jai nem lehettek magyarok, az ezredforduló körüli Magyarország „fehér és fekete magyarjaival” foglalkozó, más forrásokra támaszkodó kutatás eredményei a „kettős honfoglalás” elmélete szempontjából érdektelenek.*²⁰⁴

¹⁹⁷ Balogh L.: A magyarság i. m. 285–286.

¹⁹⁸ Lásd uo. 197. jegyz.

¹⁹⁹ A hangtani variánsokról lásd *Róna-Tás A.*: A honfoglaló i. m. 268.

²⁰⁰ Nazarenko, A. V.: Ungarn und Rus’ i. m. 195.

²⁰¹ Ludat H.: Farbenbezeichnungen i. m.; Omeljan Pritsak: Orientierung und Farbsymbolik. Zu den Farbenbezeichnungen in den altaischen Völkernamen. Saeculum 5. (1954) 376–383.; Peter Benjamin Golden: Khazar Studies I–II. Bp. 1980. I. 103., 142.

²⁰² Albin Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae hungaricae. Bp. 1937. 15–16.

²⁰³ Uo. 429–430. Hangsúlyozandó, hogy míg Ademar Cabannensis a bőrszínüket az etiópokéval írta hasonlatosnak, Querfurti Brúnó, aki maga járt is a fekete magyarok között, nem írt a bőrszínüknek ennyire szemetszűrő eltéréséről. Vö. Halmágyi Miklós: Querfurti Brúnó felfogása saját népéről és Európa más népeiről. Belvedere 24. (2012) 101. 89. jegyz. Ademar Cabannensis ezen közlése hitelességének megítéléséhez tartozik, hogy a monográfusa, James N. Grier szíves levélbeli közlése szerint a leírás hangneme Tacitusra emlékeztet; feltételezése szerint ő egy Karoling földrajzi leírást vett át. Vö. James N. Grier: Ademar Cabannensis musicus et cantor. Firenze 2009.; Ademar Cabannensis Opera Liturgica et Poetica: Musica cum Textibus. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevo. Turnhout 2012.

²⁰⁴ László Gyula érvelése: László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 137–148.

VI. Nyelvjárások?

László Gyula szerint „a korai magyar nyelvemlékekben legalább két, eléggé élesen elkülönült nyelvjárásról tudunk”, ami szerinte a „kettős honfoglalás” elmélete mellett szól.²⁰⁵ A nyelvjárások kutatása²⁰⁶ azonban nem tud ilyen kettősségről, s a Tihanyi alapítólevélben nincsen nyoma nemhogy kétnyelvűségnek,²⁰⁷ de kétféle nyelvjárásnak sem.²⁰⁸ László Gyula ugyanott írta, hogy „két rokon népről, két nyelvről van szó, s az egyik beleolvadt a másikba”.²⁰⁹ [Milyen „rokonság”: nyelvi, embertani, kulturális? – B. Cs.] Mármost „nyelvjárás” és „nyelv” nem tekinthető azonosnak, egyben a „nép” fogalma nem kapcsolható azok egyikéhez sem. Honti László azt írta László Gyula egy másik könyvét²¹⁰ ismertette, hogy a szerző *nyelvészeti kérdésekkel kapcsolatos kijelentései a nyelvtudomány szempontjából elfogadhatatlanok*.²¹¹

VII. Történeti embertan²¹²

Lipták Pál a magyarországi történeti embertan meghatározó alakja volt az 1960–1970-es években, a honfoglalás kori régészet kutatásából a hampeli A-B felosztást ismerte. Azt a történeti embertani irányzatot követte, amelyiket a volt Szovjetunió országaiban ma is művelnek: rasszok, taxonok meghatározásával foglalkoznak,²¹³ s amit régészek közvetlenül etnikai történetileg szoktak interpretálni. László Gyula átvette Lipták Pál embertani megállapításait és az avarokkal és honfoglaló magyarokkal kapcsolatos, már akkoriban is idejétmúlt történeti fejtegetéseit, valamint hatással voltak rá utóbbinak a sztyeppei történelemben teljes járatlanságát tükröző fejtegetései is.²¹⁴ A Lipták Pál által meghatározott „turánid”

²⁰⁵ Uo. 38., 56., 107. E megfogalmazásai pontatlanok, a hivatkozása téves, lásd Az ősmagyar nyelvjárások. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/2. Szerk. Hajdú Péter – Kristó Gyula – Róna-Tas András. Bp. 1976. 51–52.

²⁰⁶ Lásd *Bárczi Géza*: Régi magyar nyelvjárások. Bp. 1947. 3., 6., 8–9.; *Benkő Loránd*: Magyar nyelvjárástörténet. Bp. 1957. 60–84.; *Kiss Jenő*: A nyelvjárások. In: A magyar nyelv jelene és jövője. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. Bp. 2017. 208.

²⁰⁷ *Szabados Gy.*: Avarok i. m. 676.

²⁰⁸ *Maticsák Sándor*: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Bp. 2020. 457–461., különösen: 460.

²⁰⁹ *László Gy.*: A „kettős honfoglalás” i. m. 107.

²¹⁰ *László Gyula*: Őstörténetünk: egy régész gondolatai néppé válásunkról. Bp. 1981.

²¹¹ *Honti László*: Magyar őstörténet – finnugor nyelvtudomány. Szélgjegyzetek László Gyula könyvéhez. Élet és Irodalom, 25. (1981) 21. sz. 23.

²¹² Az őstörténeti kutatásának eklektikus bemutatása: „Zegernyei”: <https://bit.ly/3dE69Pi>, letöltés 2021. ápr. 21.

²¹³ *Georgij Francevič Debec*: Paleoantropologija SSSR. Moskva 1948.

²¹⁴ Kiragadott példák: „A Kárpát-medencében [az 5. században – B. Cs.] megjelent ősbolgárok magyar [...] törzseket vagy törzstörödékeket is hozhattak magukkal [...]. Lehetséges, hogy az avarok törzs-szövetségének első hullámával [568-ban – B. Cs.] újabb ugor-magyar törzsek is jöttek, de a [...]

(europo-mongolid) és „pamirid” embertani típust László Gyula összekapcsolta a honfoglalás kori török személynevekkel, mivel kézenfekvő volt számára, hogy „Árpád magyarjai” törökök voltak. E vélt helyzet történetileg problematikus voltát érezte László Gyula, ezért nyelv és embertani típus között – módszertanilag megengedhetetlenül – közvetlen összefüggést feltételezett,²¹⁵ amiből számára egyenesen következett, hogy az embertani anyagban megtalálhatók a finnugor nyelvet beszélők tömegei is.²¹⁶ E szemmel nézve Lipták Pálnak az antropológiai anyagról adott értékelését, László Gyula föllehetőnek gondolta a magyar nyelven beszélők csoportját! Lipták Pál ugyanis a késő avar kori és az Árpád-kori embertani anyagot túlnyomórészt europidnak, míg a honfoglalás kori koponyák nagy többségét europo-mongolidnak, pamiridnak határozta meg.²¹⁷ László Gyulát követve a tévedése az volt, hogy „honfoglalás korinak” egyedül a Hampel-A csoportot tekintette, leegyszerűsítve tehát a 10. századi vezető- és középréteget. E felosztásban megerősíthette a „Cromagnoid A” típusnak az előbbieknél megfigyelt hiánya és annak az avar kori és Árpád-kori megléte is. (Lipták Pál később – nyilvánvalóan a „kettős honfoglalás” elmélete hatására – maga is „ugor-magyarokról” és „török-magyarokról” értekezett.²¹⁸) Hangsúlyozanunk kell: az europid tömeg léte nem meglepő,²¹⁹ de számolni kell azzal, hogy az europid nagyrassznak többféle változata van,²²⁰ a „Cromagnoid A” pedig egyszerűen a protoeurópai népességet jelenti.²²¹ Az avar kori és Árpád-kori embertani anyag e tekintetben végtelenül leegyszerűsített „egyezése” történetileg irreleváns.

Amikor Fodor István Éry Kingára hivatkozva vitatta a késő avar–magyar azonosítást,²²² László Gyula azzal válaszolt, hogy „már Bartucz Lajos is jelentős avar kori elemet figyelt meg a középkori és újkori magyarságban”,²²³ és: „a nagy tömegű ’késő avarság’ folyamatosságát tagadni azonban szinte azonos lenne az

670 körüli [...] betelepüléssel az ugor-magyarok megjelenése nem kétséges [...]. A helynevek tanúsága is a magyarságra utal, csak kis számban vannak az 'avar' helynevek (pl. Várkony, Tárkány).” Vö. Lipták Pál levele László Gyulához: *László Gy.: A „kettős honfoglalás”-ról* i. m. 186.

²¹⁵ *László Gy.: Östörténetünk* i. m. 15., 17.

²¹⁶ A magyarországi régészek körében elterjedt az a téves felfogás (1976-ban magam is vallottam!), hogy egy nyelv fennmaradása a számbeli fölénytől függ.

²¹⁷ *Pál Lipták: Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 8. (1957) 252–253.

²¹⁸ *Lipták Pál: A magyar őstörténet kérdései az antropológiai kutatások alapján.* In: *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András. Bp. 1977. 237.

²¹⁹ Uo. 235–236.

²²⁰ *Lipták Pál: Embertan, emberszármazástan.* Bp. 1971. 218–220.

²²¹ Uo.

²²² *Fodor I.: Új könyv* i. m. 132.

²²³ *László Gy.: A „kettős honfoglalás”* i. m. 111. A hivatkozott cikkben azonban nincsen erről szó, lásd *Bartucz Lajos: A magyarországi avarok termete. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve* 2. (1946–1947) 1–12.

élettani törvények tagadásával”.²²⁴ E különös érveléssel szemben inkább azt állíthatjuk, hogy „az Alföld 1–6. századi alapnépességére jellemző kraniológiai vonások gyakrabban jelennek meg a 10. században, mint a 7–9. századiak”,²²⁵ és hogy a Dunántúl későavar kori arculata eltér a 10. századitól.²²⁶ Döntő körülmény, hogy az avar és a honfoglalás kori csontanyag között *tényleges* „hasonlóságra [...] az elméletileg lehetséges esetek csupán 4,5 százalékában került sor”.²²⁷

A magyarországi antropológia akkoriban is, ma is az egyes temető, tájegységek csontanyagának elemzésével, a különböző korszakok embertani leleteinek összehasonlításával, klaszterek összehasonlító vizsgálataival foglalkozik.²²⁸ Művelői Bartucz Lajos 1957-ben elhangzott példás ajánlását követik: „a végleges rassztípusokba való azonnali beosztásokkal és az azokból vonható etnogenetikai következtetésekkel szemben az óvatosság szükséges”.²²⁹ A modern történeti embertan nem foglalkozik taxon meghatározásokkal, nem köti azokat népekhez, régészeti kultúrákhoz,²³⁰ minthogy *a biológiai jegyek nem közvetlenül etnospecifikusak, közvetlen történeti következtetésekre alkalmatlanok.*

A genetikai kutatásoktól nem várható a „kettős honfoglalásnak” sem igazolása, sem cáfolata. A legfrissebb eredmények nem mutatnak mást az egyének több ezer éves gyökereiről, mint ami történetileg várható volt: avaroknak és honfoglaló magyaroknak igen sokszínű ázsiai és Urál-vidéki kapcsolatait, valamint kelet- és közép-európai komponenseit.²³¹

²²⁴ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 112. – Újabb történeti embertani összefoglalások: *Éry Kinga*: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és nyelvészet. Bp. 1994. 217–224.; *Fóthi Erzsébet*: A Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásai. In: Magyar őstörténet i. m. 151–168. Nem minden régész, történész, történeti genetikus számol az előző korok népességének továbbélésével, lásd *Fóthi Erzsébet*: Autochton elemek a Kárpát-medence népességében. In: Anneles. Avicenna Közél-Kelet Kutatások Intézete 2013/2014. Szerk. Kiss Anna. Piliscsaba 2015. 39–48.

²²⁵ Szathmáry László – Marcsik Antónia – Lenkey Zsuzsanna – Kövári Ivett – Guba Zsuzsanna – Csóri Zsuzsanna – Holló Gábor: Az autochtonitása hatása az Alföld honfoglalás kori (10. századi) népességére. In: Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged 2013. 712.

²²⁶ Barabás K. – Guba Zs. – Szathmáry L. – Lőrinczy G.: Avar kori i. m. 82–83.

²²⁷ K. Éry Kinga: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6–12. századi népességeinek embertanához. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. (1982) 35–118.

²²⁸ Uo. 65.; Szathmáry László: Populációdinamikai szempontok honfoglalás és Árpád-kori etnogenézisünk kérdéséhez. In: A Debreceni Déri István Múzeum Évkönyve 1977. Debrecen 1978. 143–165.; Szathmáry László – Guba Zsuzsanna: A Tiszántúl késő avar kori (8–9. sz.), magyar honfoglalás kori (10. sz.) és Árpád-kori (11–13. sz.) népességének összefüggései. *Anthropológiai Közlemények* 45. (2004) 193–199.

²²⁹ Bartucz Lajos: A szentes-kajáni avarkori temető tipológiájához. *Anthropológiai Közlemények* 1. (1958) 41.

²³⁰ *Biological Anthropology of the Human Skeleton*. Eds. M. Anne M. Katzenberg – Shelley R. Saunders. New York–Chichester–Weinheim–Brisbane–Singapore–Toronto 2000.

²³¹ Néhány cikk a naponta gazdagodó kutatásból: <https://bit.ly/3v4N9j5>; <https://bit.ly/3tFCWcC>; <https://go.nature.com/3veQoEN>; <https://bit.ly/3n65g5e>; <https://bit.ly/2QoUdIq>; <https://bit.ly/2QEtWpr> (letöltés 2021. ápr. 20.). Módszertanilag hangsúlyozandó, általános körülmény: minden

VIII. „Uangariorum marca”

Szádeczky-Kardoss Samu és Olajos Terézia – bár óvatosan fogalmaztak – kezdetől fogva támogatták a „kettős honfoglalás” elméletét. A ’griffes-indások’ megjelenésének 670 körülre történt keltezését kiindulópontként kezelték,²³² így született Szádeczky-Kardoss Samunak a késő avar kori leletanyag történeti értékelésére vonatkozó messzemenő következtetése.²³³ Olajos Terézia egy II. (Német) Lajos keleti frank király oklevelében szereplő hegy nevében (*Uangariorum marcha*) az onogur népnév szlávós formáját látta, és azt a „Wangarok határának” fordította.²³⁴ (Ezt kevéssel később Szádeczky-Kardoss Samu „a László Gyula által feltételezett késői avar bevándorlás” mellett szóló érveknek minősítette.²³⁵) E forrásadatot Vékony Gábor egy avar etnikai csoport elnevezésének tekintette,²³⁶ Király Péter a környék több más, hasonló típusú személy- és helynevet – esetenként maga is fenntartásokkal – ilyen összefüggésben értékelte,²³⁷ ugyanakkor fölvetette, hogy megkeresztelkedett avar szerzetesekre emlékeztethetnek a hasonló helynevek (egyben ennek további vizsgálatát maga is szükségesnek tartotta).²³⁸ Nem nehéz azonban belátni, hogy Kuberéktől függetlenül is lehettek onogurok az Avar Kaganátusban (amint bolgárokról valóban tudunk is), hiszen nem minden „onogur” volt kizárólag Kuber kísérete. Ezért sem a *vitatható* helynév, sem a beható névtani vizsgálat nélkül számba vett alsó-ausztriai hely- és személynevek nem tekinthetők a „kettős honfoglalás” bizonyítékának.²³⁹

Az oklevél 860. május 8-án kelt, melyben a király a mattseei kolostornak Zöbernbach, valamint Spratzbach és Zöbernbach között 20 telket adományoz. A kérdéses forráshely: „in summitatem ill[ius] montis qui dicitur Uangariorum

---

mintavétel kulturális közegének kijelölése elkerülhetetlenül egy előzetes történeti koncepció következménye, azaz más koncepciók szerinti relevánsnak tartható régiókat, régészeti kultúrákat nem vontak be a vizsgálatba.

²³² A szegedi egyetemen 1970. április 23-án Lipták Pál a „kettős honfoglalás” elméletének az embertani, Szádeczky-Kardoss Samu a történeti vonatkozásáról tartott előadást, amit hat nappal később megismételték: *Szádeczky-Kardoss Samu: A kettős honfoglalás kérdéséhez. Rövid előadásvázlat.* (Az Őkortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból 1.) Szeged 1971.

²³³ *Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar kori régészeti leletanyag.* Antik Tanulmányok 15. (1968) 84–87.

²³⁴ *Olajos Terézia: Adalék a /H/UNG/A/RI/I népnév és a késői avar kori etnikum történetéhez.* Antik Tanulmányok 16. (1969) 87–90.

²³⁵ *Szádeczky-Kardoss S.: A kettős honfoglalás i. m. 13.*

²³⁶ *Gábor Vékony: Das nordwestliche Transdanubien und die ‘Uangariorum marcha’.* Savaria 15. (1981) 215., 225.

²³⁷ *Király Péter: A honfoglalás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve.* Nyíregyháza 2006. 155–158.

²³⁸ *Róna-Tas A.: A honfoglaló i. m. 219–220.*

²³⁹ *Vö. Balogh László: Új könyv a „kettős honfoglalásról”. Megjegyzések egy a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára.* Acta Historica Szegediensis 125. (2007) 3–19.

m[archa]²⁴⁰ A magyar kutatás figyelmét elkerülte Walter Pohl véleménye: a helynév egyértelműen a bajor „Wiesenang” (‘rét lejtője’) jelentésű „wang” szóból ered.²⁴¹ Egy magában álló hegyről van szó, melynek környékén 20 *mansio* (telek) volt Odalrich grófságának belsejében, ezért értelmetlen *Marknak*, határgrófságnak feltételezni.²⁴²

Olajos Terézia reménye eltűzött volt,²⁴³ újabb avar rovásírás-lelet előkerülésétől sem várható a „kettős honfoglalás” elméletének tisztázása. A kisszámú avar rovásírást ugyanis nem sikerült megnyugtatóan megfejteni, és aligha várható olyan szöveg felbukkanása, amelyik történeti kérdésre kínálna választ. A számban nagyobb és hosszabb kelet-európai rovásfeliratok sem történeti eseményekről tudósítanak.²⁴⁴

Összegzés

- I. A késő avar és honfoglalás kori lelőhelyek területi elterjedése nem kerüli ki és nem egészíti ki egymást.
- II. Kniezsa Istvánnak a 11. századi Magyarország etnikai viszonyait (vitatottan) rekonstruáló térképe alkalmatlan a 8. századi avarok magyar voltának bizonyítására.
- III. A források a 670–680 körüli bevándorlók esetében egy katonai csapat és nem egy nép bevándorlásáról szólnak (Hitvalló Theophanes), s e csapat nem sokkal később továbbköltözött (Miracula Sancti Demetrii, madarai felirat).
- IV. Az Orosz őskrónika „ugri bjelii” adata nem vonatkoztatható a fenti bevándorlásra.
- V. A László Gyula által tárgyalt ‘griffes-indás’ leletcsoport megjelenése a tárgyalt bevándorlásnál kb. 30 évvel későbbi.
- VI. A Káma-vidékről a 7. században nem történt elvándorlás.

²⁴⁰ Monumenta Germaniae Historica Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum 1. Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren. Berlin 1934. 145–146., No 101.

²⁴¹ Walter Pohl: Das awarische Khaganat und die anderen Gentes im Karpatenbecken (6.–8. Jh.). In: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Hrsg. Bernhard Hänsel. (Südosteuropa-Jahrbuch 17.) München 1987. 50.

²⁴² Hans Kramarik: Zur Bezeichnung „Hofmark” in Österreich. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 77. (1969) 128–140.; Walter Pohl a kérésre levélben részletesen elemezte e forráshelyet, segítségéért itt mondok köszönetet.

²⁴³ Olajos Terézia: Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok. Szeged 2012. 208.

²⁴⁴ Összefoglaló munkák: Soslanbek Jakubovič Bajčorov: Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki Evropj. Stavropol 1985.; Igor Leonidovič Kyzlasov: Runičeskie pišmennosti evrazijskich stepej. Moskva 1994.

VII. A „Uuangariorum marcha” és más alsó-ausztriai helynevek vitatható kapcsolata az „onogurokkal” nem tekinthető a „kettős honfoglalás” bizonyítékának.

VIII. Az avar kori embertani anyagban nem mutatkozik bevándorlásnak nyoma.

A fentiekben egy tudományos elméletnek a tudományos közösségben kialakult megítéléséről és a kutatás mindazon eredményeiről, megállapításairól volt szó, amelyek a „kettős honfoglalás” tárgykörével kapcsolatosak. Az elmélet bírálói különböztek egymástól, a László Gyulához fűződő személyes viszonyukban, valamint ideológiai fölfogásukban, így kérem, hogy e kérdés megvitatását is érzelem és politika nélkül tegyék. Amint én is: a tanítványa voltam, bő három évtizeden át álltam vele közeli, bizalmas viszonyban, tiszteltem és szerettem.

László Gyula mindig lebilincselő retorikával írt, beszélt a „kettős honfoglalásról”, tartott számtalan előadást itthon és külföldi magyar egyesületeknek, nyilatkozott újságnak, rádióknak, televízióknak. Megnyerő, emberközeli tudós portréját sugárzó volt az őszintesége:

„[...] gondolatok, felismerések, néha csak sejtések, amelyekkel felvázolhattam »kettős honfoglalás«-feltevésemet [...] nem gondolatról gondolatra, adatról adatra épül fel az elképzelés, hanem kissé hasonlatosan a szabad képzetkapcsoláshoz [...], a megfigyelések még nem tisztultak ki, még nem szilárdultak meg annyira, hogy lépésről lépésre vezethessem a felismerés menetét”.²⁴⁵

Hogy ezt pontosan mennyire gondolta így, nem tudjuk, de a „kettős honfoglalás” elmélete egyetlen pontjában sem állja meg a helyét. Ez a világban számtalan más elmélettel is megtörtént már, nem befolyásolja László Gyulának a magyar régészetben elfoglalt korszakos jelentőségű szerepének megítélését, sok fontos művét továbbra is használni és idézni fogjuk.²⁴⁶

ON THE THESES OF „DOUBLE CONQUEST”

By Csanád Bálint

SUMMARY

Gyula László presented his theory of the „Double Conquest” of the Hungarians in 1970, but the basic elements of it were already conceived in 1944 and 1955. During the debate held in that year the historian Péter Váczy, the orientalist Károly Czeglédy, and

²⁴⁵ László Gy.: A „kettős honfoglalás” i. m. 193.

²⁴⁶ Lásd Fodor L.: Az idő... i. m. 22–26.

the archaeologist István Bóna politely rejected the theory. László did not respond to the sparse and undetailed criticism that was published thereafter, his loose presentation and methodological inconsistencies were never criticised, and he only presented the theory before an international forum one time. László did not pay attention to the evolution of scholarship after 1950, although none of his theses stood up to scientific scrutiny already at that time. While then the theory was silently passed over by Hungarian archaeology, for today's research the topic is completely irrelevant. The author thought the writing and publication of this article necessary in order to dissolve the illusions that still permeate Hungarian society about the theory and to prevent the spread of unsubstantiated beliefs.